

WOORDENBOEK VOOR MARIJKE OVER TAALVERANDERING

WOORDENBOEK
VOOR
MARIJKE
OVER
TAALVERANDERING

 LEIDEN, 2014

Het *Woordenboek voor Marijke over Taalverandering* (WMT) is een project ter gelegenheid van de 65^e verjaardag van Marijke van der Wal en haar afscheid van de Universiteit Leiden. Het woordenboek bevat 68 korte artikelen over taalverandering waarmee collega's, studenten en vakgenoten hun waardering voor Marijke laten blijken. Onder het motto 'Draag bij aan het WMT' zijn de bijdragen over het onderwerp verzameld waarmee veel van Marijkes professionele bezigheden te verbinden zijn. Dankzij de enthousiaste respons biedt het WMT een rijk en gevarieerd overzicht van aspecten van taalverandering. Het idee voor het woordenboek ontstond tijdens een vergadering in het café van de Leidse Hortus Botanicus. De naam WMT is gevormd naar analogie van de afkorting WNT. Na overhandiging van het WMT aan Marijke van der Wal op 19 december 2014 en verspreiding van het woordenboek als pdf-document aan iedereen die heeft bijgedragen, hopen we dat het WMT een in bredere kringen bekend begrip zal zijn. En we wensen vooral dat het bijdraagt aan de glans van Marijkes taalkundige carrière.

Corrie de Haan, Marijke Mooijaart, Ariane van Santen, Tanja Simons, Silvia Zwaaneveldt

In Vooyoys 1984 heb ik iets geschreven over de herkomst van de voorzetsels *gedurende* en *tijdens*. Voor aspectonderzoek zijn beide belangrijk omdat *gedurende* EIGENLIJK (zoals het WNT zegt) betekent: van het begin tot het einde van de tijdsduur van een tijdruimte. Semantisch gezien komt dit neer op een analyse in termen van een universele kwantor. *Tijdens*, eeuwen later ontstaan dan *gedurende*, drukt dan existentiële kwantificatie uit: *tijdens de vergadering* kan voor een tijdstip of langere delen gelden, maar ook voor de hele vergadering. Een keurige taakverdeling zou je zeggen. Spelbederf treedt op door wat het WNT BIJ UITBREIDING noemt: *gedurende de vergadering is hij tweemaal in slaap gevallen*. Voor mij kan dat niet, maar blijkbaar voor voldoende anderen wel. De uitbreiding bij *gedurende* en de introductie van *tijdens* zijn te zien als een afzwakking van universeel ('alle') naar existentieel ('sommige'). De vraag is of deze afzwakking een historisch-taalkundig patroon is dat ook voorkomt in andere domeinen dan het temporele. Dat zou kunnen, gezien het feit dat men graag overdrijft: *Zij komt altijd te vroeg* laat meestal wel uitzonderingen toe. Wordt de richtingsvraag positief beantwoord, dan volgt de vraag of het patroon ook voorkomt in de andere richting? Marijke!?

Woorden verschieten van kleur in de context. In archaïsch Grieks is *agathos* (ἀγαθός) de term voor een held met zijn (mannelijke) kwaliteiten (*aretê*, ἀρετή). Zijn status is gebaseerd op grondbezit en met de geboorte gegeven. Zijn macht over de *kakoi* (κακοί, de minder bedeeden) is vanzelfsprekend; zijn leiderschap wordt door eerbewijzen gevoed.

Met de opkomst van de stadstaat verzucht de aristocraat Theognis dat de *kakoi* van vroeger nu *agathoi* zijn. In de *polis*, met nieuwe vormen van rijkdom, hebben de aristocraten hun positie verloren — en daarmee de bijbehorende morele kwalificatie: *agathoi*.

Vanouds is *aretê* ook: goed zijn in je vak, dus een bekwaam (*agathos*) arts, schoenmaker of landbouwer. Nu politiek leiderschap ter discussie staat, doet de vraag zich voor *waarin* een machtig man eigenlijk *agathos* moet zijn. Plato weet het: goed in *aretê*. Dat klinkt als een tautologie — die hij een klein beetje specificeert: een goed leider heeft inzicht in het Goede en handelt dienovereenkomstig.

Normen van dit type gingen in de Westeuropese cultuur een rijke toekomst tegemoet, maar met de benaming ‘moral virtue’ heeft de Engelse taal ons geen dienst bewezen: je zou bijna denken dat het archaïsch gebruik van *agathos* geen moraliteit inhield.

‘Van een alumni’

Bent u een alumni van de RUG, dan kunt u dit melden bij uw boeking. U heeft dan recht op 15% korting.’ Dit was onlangs te lezen bij de aankondiging van een wetenschappelijk symposium van de Groningse universiteit. Voor het taalgevoel van Marijke en andere kundige sprekers van het ABN klopt er iets niet in deze zin: *alumni* is immers de meervoudsvorm, de correcte vorm had moeten luiden: *alumnus*.

Deze taalfout is verre van incidenteel. Dat blijkt als we in Google de frase ‘een alumni van’ intypen. Die zoekactie levert 32.600 vindplaatsen op. Het correcte enkelvoud ‘een alumnus van’ wordt daarentegen slechts 17.700 maal aangetroffen. Zelfs bij de minder frequente vrouwelijke vorm ‘een alumna van’ (5.890 vindplaatsen) vinden we een enkele keer de hypercorrecte vorm ‘een alumnae van’.

Een mogelijke verklaring is dat het ietwat deftige woord *alumnus* betrekkelijk weinig wordt gebezigd. We spreken eerder van *oud-student* of *afgestudeerd*. De vorm *alumni* wordt met name gebruikt in de thans populair geworden samenstelling *alumninetwerk*, waarin voor de taalgebruiker niet op voorhand duidelijk is dat er sprake is van meervoud. Vermoedelijk wordt de vorm *alumni* hier ook als sekseneutraal geïnterpreteerd.

Het lijkt erop dat de vorm *alumni* als enkelvoud opgevat daarom *alumnus* aan het verdringen is. In het Nederlands is iets dergelijks eerder gebeurd bij *schoen* en *teen*, waar de stapelvormen *schoenen* en *tenen* zijn opgekomen. En inderdaad, de meervoudsvorm *alumni's* is op internet al te signaleren.

BAB, (het) *Brieven als Buit-project*. Sinds 2008 gebruikelijke afkorting voor het onderzoeksprogramma aan de Universiteit Leiden o.l.v. Marijke van der Wal, waarin het taalgebruik in brieven van alle lagen uit de 17^e- en 18^e-eeuwse samenleving centraal staat. Verwant met BOM (*Brieven Onderzoek Marijke*, zie aldaar). Thans via betekenisuitbreiding ook algemener gebruikt in afl. en samenst. Engels equivalent: LAL, *Letters as Loot* (zie OED).

Afl.

BAB-big, in gebruik voor projecten die geïnspireerd zijn op BAB

BAB-baar, ('Is deze brief wel BAB-baar?' d.w.z.: is deze brief geschikt voor linguïstisch onderzoek?)

BAB'er, 'taalonderzoeker die zich bezig houdt met brieven'

BAB'ster, zie *BAB'er*, indien gewenst vrl. vorm

Samenst.

BAB-brief, oorspr. 'brief die deel uitmaakt van het BAB', meer alg. 'brief geschikt voor taalonderzoek'

BAB-collectie, 'alle materiaal behorende tot het oorspronkelijke BAB'

BAB-corpora, meestal vooraf gegaan, ter nadere aanduiding, door 17^e- dan wel 18^e-eeuwse

BAB-inzicht, verwijst naar resultaten van het BAB, thans algemener in gebruik en synoniem geworden met *Eureka-moment*

BAB-schrijver, 'schrijver wiens brief behoort tot het BAB'

BAB-symposium, 'symposium waarin BAB centraal staat', thans ook in gebruik als algemene aanduiding voor een symposium waarin brieven of egodocumenten centraal staan

BAB-transcriptie, 'diplomatische weergave van de inhoud van een brief'

Bar en Engels *bare* hebben dezelfde herkomst en betekenen *kaal, naakt*. *Barvoets* is op blote voeten. Beide woorden hebben ook een bijwoord opgeleverd: *barely* ‘nauwelijks’ en *bar*, als in *bar slecht, bar weinig*. Terwijl *barely* afzwakt, versterkt *bar* juist. De versterkende werking van *bar* duikt op in het midden van de negentiende eeuw. In een jeugdbrief van P.A. de Genestet lezen we dat iets hem *zeer uitnemend bar* heeft gespeten, terwijl Vincent van Gogh per brief klaagt dat het *bar koud* is, en hij *bar* om geld verlegen is. De combinatie *bar koud* is aanvankelijk het meest gebruikelijk, veel meer dan de tegenwoordig meest gebruikte combinaties *bar weinig* en *bar slecht*. Hier zit dan vermoedelijk ook de bron van het bijwoordelijke gebruik. Het adjectief *bar* verliest zijn betekenis ‘kaal, naakt’ in een combinatie als *barre koude*. Kou is niet kaal, maar is via het wintergetij wel geassocieerd met kale bomen, en kale vlakten. De interpretatie is een versterkende: *barre kou* is felle kou. In de negentiende eeuw wordt die combinatie populair. Op de krantensite Delpher kun je zien hoe *barre (kou)* vanaf 1800 bijna ieder decennium in frequentie toeneemt tot de jaren 1940, om dan weer af te nemen.

bijwoorden van tijd

‘Van tijd naar modaliteit en meer’

Bijwoorden met temporele betekenis krijgen vaak modale waarden en gespreksfuncties toegevoegd, en worden dan *modale partikels* genoemd. Nederlands (N) *soms* ‘van tijd tot tijd’ is ‘misschien’ gaan betekenen (*Weet u d'r soms iets van af?*), met de verdere mogelijkheid om als verzachter van verzoeken, enz. op te treden. N *straks* ‘binnenkort’ kan ook op ‘mogelijkheid’ duiden. N *eens*, dat ‘vroeger’ of ‘één maal’ als temporele waarden kan hebben, dient ook als verzachter. N *even*, dat op ‘een korte tijd’ kan slaan, is eveneens verzachter. Ook het verouderde N *altemet(s)* ‘soms tijds’ kon ‘misschien’ betekenen. Men kan zich afvragen hoe het in het Afrikaans (A) met bijwoorden van Nederlandse makelei gesteld is. A *soms* heeft merkwaardig genoeg alleen maar tijdsbetekenis – een mogelijke aanduiding dat de N ontwikkeling post-zeventiende-eeuws is; A *eens* treedt ook niet modaal of als verzachter op. A *straks* en *altemit(s)* (beide verouderd) waren primair aanduiders van ‘mogelijkheid’ en dienden als verzachters. Ook verouderd is A *aans* uit N/A *aanston(d)s* ‘binnenkort’; in *Aans wil jy weer 'n slag trou* komt ‘mogelijkheid’ ter sprake. Een hedendaags synoniem van A *miskien*, dat ook als verzachter optreedt, is *dalk* uit A *dadelik*/ N *dadelijk* ‘onmiddellijk’ (*Kan jy dalk die deur toemaak?*).

In beide talen zien we een directionele ontwikkeling van ‘korte tijdperk (in de toekomst)’ of ‘herhaald tijdstip’ naar ‘mogelijkheid’ en, in samenhang ermee, de verzachting van uitingen.

Wie iets zeker weet, geeft dat op een *briefje*. Tenminste als hij beschaafd is en van een zekere generatie. Voor anderen, vooral als zij Randstedelijk zijn, is het simpel *ə briefje*. Niet altijd meteen een van tien, maar toch met een zekere waarde.

Dat was indertijd niet anders, laat de dissertatie van Judith Nobels zien. *Glaesie, stuijckies, nightie* en zelfs *vatie* en *fergattie* vond ze in de 17e-eeuwse *Letters as Loot*. Toch is het westelijke verkleinwoordsuffix nog steeds niet volledig geaccepteerd. Annie M.G. Schmidt maakte weliswaar *het stekkie van de fuchsia* populair, Tamar, Renate Rubinstein, schreef in 1990 al over het *jekkie* van Vaclav Havel, Jacques Vriens publiceerde *Het achtste groepie tegen het soepie* en de Nederlandse publieke omroep zendt een televisieprogramma uit *Bakkie Troost*. Desondanks blijft er een geur van gemeenzaamheid hangen aan *ə harinkie* of *ə koppie thee*.

En of het ooit nog echt wat wordt met *briefje*, moet betwijfeld worden. Wie indertijd aangaf *haar briefje kwijt te zijn*, werd door de vroedvrouw meteen begrepen: de baby meldde zich later dan op papier uitgerekend. Maar brieven raken uit de tijd. En een kraamvrouw die meldt haar *selfie kwijt te zijn*, zal voor gek versleten worden.

briefschrijfster

Van der Wal gebruikt in haar artikelen de korte oudere variant *briefschrijfster*, niet het lange nieuwere *brieveschrijfster*. Voorheen was de lange variant vaak nog zeldzaam. Het WNT vermeldt bijvoorbeeld bij *briefwisseling*: ‘zelden BRIEVENWISSELING’. Op dit moment neemt de variatie toe, getuige nieuwvormingen zoals *geesteswetenschappennijd*. Langere vormen zoals *wetenschappenbeleid rond archievenstudies naar brievenwisselingen* klinken misschien wat gewichtiger.

Deze verandering, die eeuwen geleden is ingezet, lijkt sneller te gaan nu we volgens de zogeheten ‘pannenkoek(en)spelling’ schrijven. Voorheen was het *brieveschrijfster*, want *brief* is in deze samenstelling niet noodzakelijk een meervoud. Nu schrijven we *brieveschrijfster* met een *n* omwille van de gelijkvormigheid, dus aan het einde van een woord dat buiten de samenstelling ook alleen maar met een *n* geschreven kan worden. De enkelvoudige of meervoudige betekenis van het linker lid is niet van invloed. Zou de vaagheid van betekenis die zo ontstaan is de variatie doen toenemen? Is de nieuwe spelling prettiger in het gebruik van de langere vormen? Of heeft spelling er niets mee te maken, en zijn de taalgebruikers van nu gewoon gretiger in het benutten van de variatieruimte die de taal biedt? Dat de nieuwe spellingregels bevorderlijk kunnen zijn voor de langere variant van samenstellingen is niet voorzien in het spellingrapport of in de discussies die volgden.

Devos & Vandeweghe (*Taal en Tongval*, Themanummer 15-16: Dialectsyntaxis in bloei, 2003) beschrijven een opmerkelijke verandering die zich de jongste decennia in de West-Vlaamse dialecten voltrekt: de vervanging van objectvormen van het persoonlijk voornaamwoord door subjectvormen in voorzetselgroepen. Of hoe *met mij* bij de jongere generaties West-Vlaamse dialectsprekers concurrentie krijgt van *met ik(ke)*. Dat is met name het geval als er sprake is van contrastaccent, bv. *me(t) gie en me(t) Joost* (met jou en met Joost), maar ook in andere contexten duiken de subjectvormen op. Zo zingt de West-Vlaamse rapper Flip Kowlier in een ode aan zijn vrienden *wuk zoe kik doen zonder gider* (wat zou ik doen zonder jullie (subjectvorm)), terwijl oudere dialectsprekers uit zijn regio de zin zouden afsluiten met de objectvorm *junder*.

In chatdata geproduceerd door West-Vlaamse tieners anno 2008 verschijnt ongeveer 20% van de pronomina na een voorzetsel in de subjectvorm. Vooral in dialectuitingen scoort die laatste opvallend hoog. Toch wijst deze divergentie t.o.v. het Standaardnederlands niet op een opmerkelijke dialectvitaliteit. Integendeel, afnemende dialectkennis zou wel eens dé verklarende factor kunnen zijn. Het lijkt daarom vrij waarschijnlijk dat de gegeven dialectverandering nooit haar eindpunt zal kunnen bereiken. Vermoedelijk wordt ze ingehaald door veralgemeend dialectverlies.

‘Kan ik Marijke zoiets doen laten geloven?’

De eerste keer dat ik het zag was in 1995 (ongetwijfeld een causaal verband met mijn onderzoek naar de causale hulpwerkwoorden *doen* en *laten* in die tijd). De Volkskrant van 18 februari schreef: het ‘Asset-systeem [...] moet de Amsterdamse beurs beter doen laten concurreren met die van Londen.’ Pardon? – *doen laten* concurreren? Het bleek niet beperkt tot die krant. In 1999 meldde Trouw over Willem-Alexander dat hij zijn best deed ‘zich te *doen laten* gelden’ en zowel Het Parool als de NRC dat iemand ‘ons iets wil *doen laten* geloven.’ Het fenomeen is al ouder: in 1973 liet Willem Oltmans de Brit [!] Goldsmith een levensstijl bepleiten ‘die de mens de komende honderd jaar als soort zou *doen laten* voortbestaan’ (DBNL). Recentelijk heeft een collega-taalkundige (Taalprof) er een blog aan gewijd: kennelijk is het nu zozeer toegenomen dat het begint op te vallen.

Anders dan de Taalprof denk ik niet dat *doen* en *laten* samen twee verschillende aspecten van de situatie aanduiden. Het gebeurt nl. lang niet altijd, bijvoorbeeld niet (nauwelijks?) als het causale werkwoord persoonsvorm is (dus niet ‘Hij deed zich laten gelden’) en zo zijn er meer beperkingen. Het fenomeen lijkt mij eerder een kandidaat voor een syntactische stapelvorm: een extra markering van causaliteit wanneer *doen*, voor het gevoel van de taalgebruiker, onvoldoende is. Misschien kunnen we binnenkort een eerste onderzoeksverslag verwachten?

Het was niet meteen evident dat het woord *computer* het zou halen in het Nederlands. Rond 1950 verschijnt op Delpher de *computer*, ook (*om*)*rekenschijf* genoemd. Handzame apparaatjes die bijvoorbeeld afstand, tijd en snelheid in elkaar omzetten voor auto's en vliegtuigen. 'Met stafkaart en computer dwars door Frankrijk', kopt *De Telegraaf* 17-09-1951 bij een autorally. *De Telegraaf* 29-04-1950 introduceert de *computer* bij de Nederlandse lezer. In de Tweede Wereldoorlog 'beschikten de Amerikanen over een "geheim wapen" [...], het "mechanische brein", de fantastische nieuwe rekenmachine'. Nu zijn we vijf jaar verder: 'De moderne "mechanical computer" rekt vraagstukken uit, welke tot dusver vrijwel onoplosbaar waren. [...] Amerikaanse geleerden beweren, dat deze machines dientengevolge fantastische mogelijkheden in zich bergen en dat zij zelfs een nieuwe ontwikkelingsperiode in de geschiedenis der mensheid zullen kunnen inleiden.' Het aantal artikelen over deze 'wonderwerktuigen' neemt hierna langzaam maar gestaag toe, eerst over wat er zoal gebeurt in de Verenigde Staten (I.B.M., Univac), daarna ook in West-Europa (Manchester, Frankfurt) en Nederland (P.T.T., Electrologica). *Computer* blijft een moeilijk woord, dat jarenlang vergezeld moet blijven gaan van verduidelijkende omschrijvingen: 'denkende machine', 'elektr(on)isch brein', 'rekenautomaat', en veruit favoriet: 'een computer (elektronische rekenmachine)'. Vanaf 1959-1960 is dit te omslachtig, we weten het wel. *Computer* wint.

Chiazaad, tarwegras, gojibes, quinoa. Het zijn immens populaire *superfoods*, die razendsnel in de Nederlandse woordenschat zijn opgenomen. *Slowfood* heeft er langer over gedaan. Nieuwe culinaire woorden zijn er al vanaf het vroegste Nederlands. Dat is te zien in het *Chronologisch Woordenboek* van Nicoline van der Sijs. Opvallend is dat veel woorden van vroege herkomst nu nog actueel zijn, zoals *olijf* (voor het eerst aangetroffen in 1240), *prei* (1226-1250), *rijst* (1252), *spinazie* (1377-1378), *meloen* (1477), *ansjovis* (1518), *soja* (1670), *macaroni* (1778).

Daarentegen raakten *pastinaak* (1226-50), *rammenas* (1658), *postelein* (1659) en *schorseneer* (1663) gaandeweg onbekend bij het grote publiek en de woorden leken zo goed als verdwenen. Maar de trend van de ‘vergeten groenten’ heeft het tij gekeerd: ze zijn nog niet te koop in de doorsnee supermarkt, maar wel bij biologische winkels en markten.

Verse *aal* (VMNW: 1240) wordt nog maar mondjesmaat verkocht, en dan door velen *paling* genoemd. Uit een enquête van visserijbioloog Willem Dekker in 2011 blijkt dat *aal* dreigt te verdwijnen, doordat jongeren alleen *paling* kennen: die zien ze als in vacuüm verpakte gerookte paling in de supermarkt; de verse vis kennen ze niet.

Zou een nieuwe trend *aal* nog voor de vergetelheid kunnen behoeden?

In het Nederlandse NOS-nieuws van 8 september jongstleden was er een omroepster die de volgende zin zei: ‘Er zijn beslist fouten gemaakt, danwel door de AIVD, danwel door de politie’. Ik geef toe dat ik even moest zoeken naar een stukje papier en een pen, zodat ik nu misschien een detail verkeerd weergeef, maar van die twee keer *danwel* ben ik heel zeker, en daar gaat het om.

Ook ben ik heel zeker dat ik dit nooit eerder gehoord of gezien heb, al zegt dat misschien weinig. Wat me een beetje helpt, is dat ik er op internet helemaal niets over kan vinden. Wel eindeloos veel gezeur over de vraag of je *danwel* aaneen moet schrijven of als twee woorden. Het gebruik van *danwel a danwel b* is op dit moment zeldzaam, al is de NOS-juffrouw niet de enige. Het is trouwens helemaal niet zeker of het gebruik zal toenemen. ’t Is meer dat als in 2040 iedereen het zo zegt, ik het wel aardig vind als kan vastgesteld worden dat ik het al in 2014 signaleerde.

Opzienbarend is de kleine verschuiving niet, lijkt me. Het voegwoord *danwel* doet gewoon wat *of* en *ofwel* al lang geleden hebben gedaan.

Ongetwijfeld is het verschijnsel al vaker behandeld in wetenschappelijke artikelen en in *Onze Taal*. Toch wil ik het hier noemen wegens de ongelooflijke snelheid waarmee het oprukt: het relativum *dat* (wat) na een *het*-woord maakt steeds vaker plaats voor *die*.

Hetzelfde is gaande met het herhalende aanwijzende voornaamwoord: *dat* > *die*.

Voorbeeld: Onlangs begon Jeroen Pauw met zijn nieuwe soloprogramma. In zijn korte introductiepraatje bezondigde hij zich driemaal aan zo'n *die*: 'Het wordt een programma *die*... biedt'; ... een geheim *die*... wordt; Duitsland *die*... stuurt'. Maar ook de keurige burgemeester van Den Haag kan er wat van, zelfs in een officieel, voorbereid, praatje, van papier, ter ere van Louis Couperus nog wel, zo hoorde ik dit voorjaar.

Ik bedoel maar: niet de minsten, toch!

Jaren geleden, toen ik Nederlands doceerde aan de Haagse Hogeschool, besloot ik dit *die*-fenomeen te turven als ik brieven of artikelen moest nakijken. Per jaar zag ik het aantal *die*'s groeien.

Toén zette ik er nog een rode streep door. Zou ik dat nu nog doen? Waarschijnlijk slechts een bescheiden kringeltje eronder.

Dat is het mooie van Marijkes vak, de historische taalkunde: *dat/die* leert je zo'n verschijnsel niet te beschouwen als taalverloedering, maar als boeiende taalverandering.

Aanwijzende voornaamwoorden drukken de ruimteverhouding uit tussen de spreker en de aangewezen entiteit. In ‘*Dat* vind ik mooi’ verwijst *dat* naar iets wat bijvoorbeeld voor de spreker ligt (deiktisch) of naar een eerder genoemd antecedent (anaforisch). *Diegene* echter, verwijst vóóruit, naar een in de volgende bijzin of bepaling nader omschreven persoon: ‘*Diegene* die het weet (...)’, ‘*Diegene* met een auto (...)’. Mijn dochters van 11 en 13 jaar gebruiken *diegene* (vooral) anaforisch (terugverwijzend): ‘*Diegene* moest toen nablijven’, en deiktisch: ‘Moet je *diegene* zien’. *Diegene* heeft zo dezelfde functies als *hij* en *zij*. Het anaforisch gebruik van *diegene*, dat we ook wel in de spreektaal van volwassenen aantreffen, is Standaard Nederlands in Nederland, maar niet in België. Maar waarom wordt niet gekozen voor het kortere *die*? Is *diegene* een krachtiger verwijswoord dan *die*, *hij* en *zij*? Maar wat houdt dat dan precies in? Een verklaring is misschien dat met het commune verwijswoord *diegene* niet per situatie de koppeling van het biologisch geslacht van de referent met het verwijswoord gemaakt hoeft te worden, zoals bij *hij* (mannelijk) en *zij* (vrouwelijk): *diegene* slaat (overigens net als *die*) op zowel mannelijke als vrouwelijke referenten. In die zin kunnen we spreken van een vereenvoudiging.

eenvoudig veelvoudig

Het leukste aan taalverandering blijft voor mij de interactie tussen klankwet en analogie. Zoals Middelnederlands *ghewout* 'geweld' naast *gheweldich* staat (stam **ga-wald-*), zo verwacht je *-*veldig* als uitbreiding van het suffix *-voud* (stam **fald-*). De feiten zijn anders. Het Nederlands kent *eenvoud*, *eenvoudig*, *tweevoud*, *tweevoudig*, maar naast *drievoud* staan *verdrievoudigen* en *drievuldigheid*, en van *zorg* is *zorgvuldig* afgeleid. Nergens bestaat *-veldig*!

In het Middelnederlands bestaan duidelijke dialectverschillen. Het westen heeft *een-voud* naast *een-voudich*, waar de tweede vorm is aangepast aan de eerste. In Brabant verschijnt echter regelmatig naast *-voud* het suffix *-vuldeg*, *-uoldeg* (te lezen als /-völdeg/).

Wat is er gebeurd? Eerst werd *-*fald* tot *-*fold*, het voorstadium van *-voud*. Daarna werd het ge-umlaute *-*feldig* analogisch vervangen door *-*foldig*, wat in het Brabants – met zijn productieve secundaire umlaut – niets anders dan *-*földig* kon worden.

Vandaar de Brabantse vormen op *-vuldig* en *-vuldigheid*, die na 1500 via de religieuze literatuur (bijv. in *zorgvuldig* en *menigvuldig*) in de westelijke schrijftaal het oudere *-voudig(heid)* hebben verdrongen.

In het Limburgs, overigens, werd *-*fald* slechts in een deel van de dialecten tot *-*fold*. We vinden er dan ook variatie in de dertiende eeuw: *tweueldeg* maar ook *driuoldeg*.

In de driedelige Van Dale is *pensionering* geen lemma meer, al is het woord bepaald niet in onbruik geraakt. Integendeel, het is gebruikelijk om daarmee de overgang van niet naar wel gepensioneerd zijn te benoemen én de toestand na die overgang. Kunnen taalgebruikers het woord zelf wel creatief bedenken of herkennen als een afleiding van *pensioneren*, in beide toepassingen? Hoe weten ze of die correct is? Immers, bij *emeritering* gaat het alléén om de overgang van niet naar wel geëmeriteerd zijn. Omdat *emeritaat* hét woord is voor de toestand na de overgang van niet naar wel geëmeriteerd zijn? Maar om de toestand van gepensioneerd zijn te benoemen is ook *pensioen* in gebruik. Van Dale beschrijft *huwelijk* sinds jaar en dag als de overgang van niet naar wel gehuwd zijn én als de toestand na die overgang. Verbeeld ik het me dat *huwelijk* steeds vaker ook als synoniem van *bruiloft* fungeert? Zo nee, dan rijst er een heikele vraag (op Internet): *Is er nog leven na het huwelijk?* Maar niet aan denken daags na de huwelijkssluiting, bruiloft of nacht waarin het huwelijk hetero- of homoseksueel geconsumeerd is. Dan maar liever even piekeren over de vraag: *Is er nog leven na pensionering / emeritering?* Waarom is die niet ‘ambigu’?

In de taalgeschiedenis is het menselijk lichaam, als geheel en in alle onderdelen, prominent aanwezig, in letterlijke en figuurlijke zin. In onze woordenschat zien we dat in het veelvoudige terug via vergelijking, een woord dat *lijk*, als voorganger van *lichaam*, als kern heeft. Wij zien *lijk* (vgl. nog Got. *leik*) als benaming van ons levende lijf terug in samenstellingen (en later afleidingen) met de betekenis ‘de gestalte of gedaante hebbend van’. Woorden als *likdoorn* en *litteken* herinneren nog aan de oude betekenis. In het Oudgermaans werd *lijk* ook al gebruikt voor ‘dood lichaam’, als eufemisme voor een ouder woord (**hraiwa*). Nadien kleepte men het woord aan met *haam* (omhulsel) en zo ging *lichaam* het levende en *lijk* het dode lichaam (als ‘stoffelijk overschot’) betekenen. Er kwamen samenstellingen als *lijkbaar* of recenter (in forensisch medische omgeving) *waterlijk*.

Het was toch even schrikken toen er enkele jaren terug na een ramp ‘lichamen uit het water werden gehaald’. Dode lichamen moesten dat wel zijn. Eerbied voor het lichaam van de overledene, dat steeds heiliger lijkt te worden, valt uit deze woordverandering op te maken, Angelsaksische invloeden wellicht ook. Het gaat hard. Zelfs een spraakmakende samenstelling als *woninglijk* (GGD 2012) zal de woordverschuiving niet meer tegenhouden. Taal en cultuur zullen samen, vrees ik, het lijk ten grave dragen. Ik volg het tot het bittere einde.

Er zijn veel neologismenwatchers, maar die speuren voornamelijk naar nieuwe woorden en niet naar nieuwe vaste verbindingen. Toch ontstaan ook die onder onze ogen. Een verbinding in statu nascendi lijkt me *flexibel en buigzaam*. Deze verbinding komt niet voor in het WNT of op de DBNL. Maar Google geeft meer dan 200.000 voorkomens, van letterlijk en figuurlijk gebruik. Het lijkt erop dat een nieuwe tautologische verbinding in de maak is, vergelijkbaar met *pais en vree, bont en blauw, frank en vrij, haat en nijd, tekst en uitleg, vast en zeker*. Hier zijn telkens een leenwoord en de Nederlandse vertaling innig met elkaar verbonden. Het ontstaan van dergelijke verbindingen stamt uit de renaissance, toen men trachtte vreemde woorden te vernederlandsen, en dat in de praktijk bracht door na een leenwoord direct de vertaling te geven. Bij al deze verbindingen staat het vreemde woord dan ook voorop. Een uitzondering is *vast en zeker*, maar de oude vorm - nog steeds gebruikelijk in Vlaanderen - was *zeker en vast*. De combinatie *flexibel en buigzaam* is nog niet uitgekristalliseerd; Google vermeldt ruim 80.000 keer *buigzaam en flexibel*. De toekomst moet uitwijzen of *flexibel en buigzaam* het redt, of de zoveelste beginnende taalverandering is die roemloos ten onder gaat.

In de 14e editie van Van Dale (2005), vinden we onder het lemma *blazen* de uitdrukking: *Nou is het oppassen geblazen*, met als betekenisomschrijving ‘het is nu zaak goed op te passen’. Deze betekenis kunnen we als ‘apprehensief’ karakteriseren: de spreker is bezorgd en ziet reden voor een waarschuwing. In vroeger tijden werd ter waarschuwing wel de alarmtrompet geblazen en in die richting zullen we dan ook de oorsprong van dit gebruik van *geblazen* moeten zoeken. Tegenwoordig komen we het voltooid deelwoord echter ook tegen in vrolijker contexten: *Smullen geblazen*, *lachen geblazen* en *vakantie vieren geblazen* zijn voor de moderne taalgebruiker geen uitzonderlijke combinaties.

De al eerder genoemde 14e editie van Van Dale bevat *geblazen* als apart lemma, met als toelichting: ‘alleen predicatief bijvoeglijk naamwoord, (1901-1925) voltooid deelwoord van *blazen*, vermoedelijk uit het damspel, vgl. een schijf of dam *blazen* (wegnemen).’ De toegevoegde jaartallen geven aan dat dit gebruik gedateerd is. Er is dan ook alle aanleiding om het lemma te vervangen of uit te breiden met de betekenis die we hier op het oog hebben. De gesignaleerde ontwikkeling van een primair apprehensieve naar een algemenere gerundivische, adhortatieve betekenis verdient vermelding in het woordenboek. Horatius’ *Nunc bibendum est* kunnen we dan voortaan op gezag van Van Dale vertalen als: *Nou is het drinken geblazen*. Marijke, proost, dank voor je plezierige collegialiteit en nog vele vrolijke jaren, met als motto: *Nou is het genieten geblazen!*

Na veel heen-en-weer geredeneer en gediscussieer met prof. dr. Marijke van der Wal en prof. dr. Cor van Bree werd de kern van mijn promotieonderzoek de diachronie van de ‘ge-+werkwoordstam’-afleidingen van het type *geblaf*. De onderzoeksresultaten zijn samengevat in mijn dissertatie uit 2009, waarbij ik als een typisch kenmerk voor hoge productiviteit beschouw dat de kring van mogelijke grondwoorden zich nog altijd uitbreidt. Laten we nu bekijken hoe die uitbreiding zich voltrekt aan de hand van voorbeelden uit de computer- en internetwereld, die gedomineerd wordt door recent aan het Engels ontleende woorden. Na wat gegoogole kom ik tot de volgende mogelijke grondwoorden:

- a) de stam van een aan het Engels ontleend werkwoord: *gesurf, gedownload/geupload, gelike* (<?liken);
- b) een aan het Engels ontleend substantief (N) of de stam van het daarvan afgeleide, al dan niet ingeburgerde werkwoord (V):
 grondwoord N: *gesmiley, ge-ipod/iphone*;
 grondwoord N of (minder ingeburgerde) V: *gecloud, geplaystation, geselfie*;
 grondwoord N of V: *ge-internet, geskype, gefacebook*;
 Onzekerheid over het basiswoord blijkt soms ook uit de spelling: *gegoogle* (van Engels N *Google*), maar ook *gegoogel* van vernederlandste V *googelen*.
- c) verschillende types (aan het Engels ontleende) afkortingen: *ge-online* (<online adjectief, zie *online* [*communiceren/shoppen*] en *onlinen* als V?), *gewiki* (<*Wiki/pedia*] N), *ge-app* (<*app[licatie]*(<*application*), N en ook V); vgl. ook *gewhatsapp, ge-www/ge-url/ge-HTML* enz. (<*W[orld]W[ide]W[eb]/U[niform]R[esource]L[ocator]/H[yper]T[ext]M[arkup]L[anguage]*)

De kring van de mogelijke grondwoorden breidt zich dus in de omgangstaal in een zeer snel tempo uit. Het procedé is dus springlevend en blijft dat waarschijnlijk ook.

In het Fries wordt in bijzinnen de volgorde voltooid deelwoord - persoonsvorm gebruikt: 'Ik wit dat er it sjoen hat' (Ik weet dat hij het gezien heeft). In Friesland moet deze zogenaamde groene volgorde steeds vaker plaatsmaken voor de vermaledijde Hollandse, rode (persoonsvorm - voltooid deelwoord): 'Ik wit dat er it hat sjoen.'

Er wordt door oudere Friezen veel geklaagd over dit 'barbarisme', gek worden ze ervan! Helaas voor de klagers, ze zijn te laat. Uit twee anekdotes uit de eerste hand blijkt dat in het Fries de overgang van groen naar rood bij de jonge(re) generaties al een feit is.

Anekdote 1: Toen ik een stagiaire erop wees dat ze de verkeerde volgorde gebruikte, antwoordde ze dat ze dat wel wist, want haar *heit* zei dat ook steeds. Toch was ze niet van plan om daar iets aan te doen, omdat ze niet de enige op school (HBO) wilde zijn die een *afwijkende* volgorde gebruikte.

Anekdote 2: Tijdens een in uitstekend Fries gegeven presentatie voor groep zeven ging een meisje staan. Ze kon het niet langer uithouden. Gek werd ze ervan dat de juffrouw 'steeds de woorden omdraaide'.

Ik ken *een hele verlegen jongen* maar niet *een hele verlegen meisje*. Hoe komt dat? Het is gebruikelijk geworden om bijwoorden als bepaling bij een bijvoeglijk naamwoord te verbuigen. Het is alleen niet zo simpel om te begrijpen wanneer het mogelijk is om *heel* te vervangen door *hele*. Naast *een heel erg aardige jongen* kunnen we ook zeggen *een hele erge aardige jongen* of *een heel erge aardige jongen*, maar niet goed is **een hele erg aardige jongen*. Het lijkt er dus op dat het bijwoord *heel* een nogal overbodige buigings-*e* kan ontvangen als het direct volgende *erg* ook zo'n buigings-*e* heeft. Ook voor de buigings-*e* op *erg* geldt iets dergelijks. Alleen als het volgende adjectief verbogen wordt, kan *erg* verbogen worden. We kunnen niet zeggen **een erge aardig meisje*. De generalisatie zou dus kunnen zijn: als het volgende woord, adverbium of adjectief, verbogen is, dan mag een adverbium van het type *heel* ook een buigings-*e* ontvangen. Maar dat klopt niet met *een hele verlegen jongen*, want *verlegen* is niet verbogen (maar je kunt weer niet zeggen **die jongen is hele verlegen*). Hier ligt een klein puzzeltje waarbij taalverandering – *heel* wordt *hele* – het ingewikkelde flectiesysteem bij adjectieven verder compliceert.

herinneren, (zich -)

Taalverandering. Een wederkerend thema in Marijkes carrière, en dankzij haar ook in de mijne: ik studeerde in 2002 bij haar af op de uiterst trage verandering van d- naar w-vormen bij betrekkelijke voornaamwoorden en werd vervolgens taaladviseur bij Onze Taal.

Daar stuit ik vooral de laatste jaren op het verdwijnen van *zich* bij *herinneren*, ooit een verplicht wederkerend werkwoord – dat steeds meer lijkt te gaan lijken op gedenken, of dat, nog waarschijnlijker, het wederkerend voornaamwoord van *zich* af schudt in rechtstreekse vertalingen van Engelse zinnen met *to remember*.

- Ik herinner Marijke als een vaardig voorzitter van de Opleidingscommissie.
- Zullen eerstejaarsstudenten de colleges van Marijke anders herinneren dan ouderejaars haar werkgroepen?
- Neerlandici en historici zullen Marijke nog decennia blijven herinneren dankzij Brieven als buit.
- Herinnert men jou om wat je deed of om wie je bent?

Marijke, wil je een moderne, gedenkwaardige herinnering worden? Keer dan niet (verplicht) weder!

Over het verdwijnen van *het* is al veel geschreven en Hans Bennis durft op 4 november 2011 in NRC Next zelfs een sterfdatum te noemen: ‘In 2137 zeggen we gewoon met zijn allen *de paard*’. Zal het echt zo’n vaart gaan lopen?

Dit jaar verraste een aantal eerstejaars studenten Nederlands in Nijmegen hun hoogleraar historische letterkunde, Johan Oosterman, door in een opdracht *de rijm* ‘gelijkheid van klank’ te gebruiken. In de middeleeuwen was rijm mannelijk of vrouwelijk, maar in daaropvolgende eeuwen is het een onzijdig woord geworden. De ervaring leert dat deze verse studenten het middeleeuwse genussysteem nog lang niet onder de knie hebben. Op internet vinden we prachtige voorbeelden van *de rijm*, ook op serieuze sites die gaan over het dichten zelf: ‘(...) dan zal dat het ritme verstoren en verdwijnt de kracht van *de rijm*’. Ook *de proza* en *de gedicht* zijn probleemloos te vinden, zoals in: ‘de proza is tijdloos’. Een afwisseling tussen *de gedicht* en *het gedicht* is te vinden op een professionele site die lesmateriaal aanbiedt aan docenten in het VO: ‘(...)

- de gedicht past bij de vragen uit de opdracht;
- het gedicht in correct Nederlands is;
- de gedicht origineel is;
- het gedicht verzorgd is vormgegeven.’

Niet vreemd dat de hedendaagse student het pad een beetje kwijt is.

En *verhaal* dan? In Open Sonar vinden we ‘de moraal van de verhaal’: moeten we het verdwijnen van het woordje *het* toch grootschalig en niet-impressionistisch gaan onderzoeken?

Hypercorrecties zijn er in het Mnl te kust en te keur. Bij de Brugse, 16de-eeuwse kleermaker Willem Weydts vinden we, zoals in vele andere teksten, bv. *hezel* (voor ezel) of *hoeghen* (voor ogen). *Knieden* en *zeede* (knieën – zee) komen bij anderen zelden voor, maar zijn doorzichtig. Maar Weydts schrijft ook *neurze* (neus) en dat doen “echte” scribenten niet. Waarom?

In het huidige Brugs wordt de [r] in de combinatie vocaal + [r] + [s/z] gevoaliseerd.

Voorbeelden: *kers*>kæ:zə; *kaars*>kæ:sə; *borst*> bɔst; *beurs*> bø:zə.

We weten nu dat dit kenmerk ook in het Middelbrugs al voorkwam; Weydts' *vostelde* (worstelde) en *buesse* (beurse) bewijzen dat. Overtuigender nog zijn de hypercorrecties, die exclusief bij hem voorkomen. Weydts hoorde in zijn dialect 'bueze' en 'neuze'. In het eerste geval diende hij *buerse* te schrijven, in het tweede “neuze”. Voor een niet geoefende schrijver heel erg verwarrend, getuige niet alleen zijn spelling *nuerse*, maar ook *baers* (baas), *mers* (mes), *beersten* (beesten) en nog veel meer.

Zoals uit zijn taal en spelling blijkt, putte Weydts uit zijn lower class dialect, wat dan weer door professionele scribenten gemeden werd. Historisch-sociolinguïstisch onderzoek leert dat er in de 16de-eeuwse Brugse schrijftaal tenminste drie taallagen op grond van afkomst en opleiding kunnen worden onderscheiden.

In de imperfectievorming in het Iraqw is een van de acht patronen infixatie met *ar* na de eerste medeklinker van de werkwoordsstam. Imperfectief wordt bij de meeste werkwoorden uitgedrukt door een suffix *-iim*. Werkwoorden die er uit zien alsof ze al zo'n suffix hebben, staan het niet toe en vormen dan de imperfectief door reduplicatie van de voorlaatste medeklinker. Ook veel werkwoorden die eindigen op gutterale of uvulaire medeklinkers maken de imperfectief met deze reduplicatie.

En dan zijn er drie werkwoorden die het doen met infixatie van *ar*: *darah* van *dah* 'binnengaan', *daraahh* van *daahh* 'vandaan komen' en *daraa* 'in de zon spreiden om te drogen' van *daa* 'branden' (plus lexicalisatie). Alle drie gevallen beginnen met een *d*. Iraqw heeft geen woorden die met *r* beginnen. Kan dit het gevolg zijn van een klankverandering *r* naar *d* woordinitieel en dat wat nu infixatie lijkt vroeger reduplicatie was, de finale medeklinker is immers van de juiste soort? Deze interne reconstructie is aanlokkelijk maar blijkt niet te kloppen. Zekerheid levert reconstructie door taalvergelijking: er is ook intervocale lenitie van *d* en deze heeft de reduplicatie verhuld. Kennis van de geschiedenis van de woorden helpt ons begrijpen hoe een morfologisch procedé als imperfectiefderivatie zo complex kan worden.

Er zijn veel leuke taalveranderingen die ik zou kunnen bespreken, maar een van de interessantere vind ik de veranderingen in de aanspreekvormen in de loop der eeuwen, maar ook in de huidige samenleving. Met de informatisering van de maatschappij zijn veranderingen in de omgangsvormen en de daarbij horende aanspreekvormen nog steeds bezig. Dat merk ik regelmatig in het dagelijks leven: soms twijfel ik bijvoorbeeld zelf of ik nou *u* of *jij* moet zeggen, maar ook merk ik dat mijn ideeën over deze aanspreekvormen niet altijd overeenkomen met die van anderen. Soms verbaas ik me er bijvoorbeeld over dat sommigen meteen *je* en *jij* zeggen tegen oudere mensen of docenten.

Vorig schooljaar gaf ik zelf les op een middelbare school en ook daar merkte ik veel verschil; de norm op school was dat de studenten docenten aanspraken met *u*, maar de leerlingen zeiden regelmatig *jij*. Ik was volgens hen nog best jong, waardoor ze het vreemd vonden om mij met *u* aan te spreken. In hun ogen heeft het gebruik van *u* dus een hogere leeftijdsgrens dan in mijn ogen, maar wanneer leerlingen me naar mijn idee iets te informeel aanspraken, mochten ze 'gewoon *u*' tegen me zeggen.

Taalgrenzen lopen niet enkel door landstreken, ze gaan ook dwars door mensen heen. Ik ben daarvan een treffend voorbeeld. Pas laat heb ik mij gerealiseerd dat ik een van de weinige Maastrichtse jongeren ten westen van de Maas moet zijn geweest die een brede sisklank sprak waar die scherp hoorde te zijn. Ik zei zonder mankeren *sjlaope* en *sjtein*, *sjpeule* en ook *sjmaak*, *sjleeg* en *zjwoer*. Wel mooi met de juiste toon! Ik trok mij dus kennelijk niets aan van de *Panninger Linie* die Maastricht in tweeën deelt. Nooit ben ik om die afwijking van het standaard-Maastrichts gepest. Daartoe was wel alle gelegenheid geweest, want die brede klank was ook aan de westkant van de Maas bekend, zij het dat hij als uitgesproken ‘boers’ gold. Die ‘boeren’ kwamen van Heer, Gronsveld, Meerssen en Margraten. Als ik nu voorbeelden van omliggende dialecten beluister, voel ik mij inderdaad meer verwant met die aan de westkant van de Maas, waar je *sloape* en *speule* zegt. Ik heb die merkwaardigheid in de uitspraak van mijn moedertaal altijd als een dierbare erfenis van – inderdaad – mijn moeder opgevat, die aan de kant van Wyck was opgegroeid en min of meer per ongeluk aan de tegenoverliggende, ‘Franse’ kant was beland. Nu ik lees dat de *Panninger Linie* langzaam naar het westen opschuift, moet ik vrezen dat ik het niet van mijn moeder heb, maar gewoon door een isoglosse ben meegesleurd.

Wat is er met *u* gebeurd? Het stoort me als mijn man en ik in winkels worden aangesproken met ‘Kan ik jullie helpen?’, of met ‘Zeg het maar’. Ik ben grijs en 60, en vind dat dat niet kan. Wat is er mis met *u*? Om dit te onderzoeken hebben studenten uit de cursus Sociolinguïstiek hier vorig jaar onderzoek naar gedaan, in het kader van een veldwerkproject getiteld ‘De Leidse markt als sociolinguïstisch lab’. Het bleek dat iedereen, oud en jong, op de hoogte is van het bestaan van de regels voor het gebruik van *u* en *jij*, en ook dat niet iedereen het erg vond om met *jij* of *jullie* te worden aangesproken (al weigerden sommige ouderen mee te doen als de studenten vroegen: ‘Mag ik jullie wat vragen?’). Maar ook bleek dat *u* voornamelijk wordt geïnterpreteerd als enkelvoudsvorm. Meestal reageerde maar één van het aangesproken stel wanneer *u* werd gebruikt, en ook werd het als lastig ervaren om mensen die met *z’n* tweeën waren met *u* aan te spreken. *U* en *jij* als enkelvoud, en *jullie* als meervoudsvorm: met gebrek aan beleefdheid heeft het dus niets te maken. Nog even en *u* is misschien wel helemaal verdwenen.

Het woord *kaffer* (*Kaffer*) heeft in het Afrikaans momenteel een uitermate racistische betekenis. Het Prisma groot woordenboek Afrikaans en Nederlands (ANNA, 2011) karakteriseert het woord als ‘uiters aanstootlik’. Blijkbaar was het woord vroeger minder negatief geladen – getuige daarvan woorden als *kafferbier*, *kafferboom*, *kafferkoring* enz. – die volgens de ANNA met ‘bykans neutrale konnotaties’ voorkomen.

Het is dan ook verwonderlijk in het Groot Woordenboek van Van Dale bij *Kaffer* nog steeds te lezen: ‘algemene naam voor de *Bantoenegers* in Zuidoost-Afrika, o.a. de Zoeloes omvattend’. Het label ‘(scheldwoord)’ staat wel bij het Nederlandse woord *kaffer*¹ ‘lomperd, stommerd, vlegel’; maar de eigennaam in de Zuid-Afrikaanse context moet het zonder waarschuwing stellen. Ook het woord *Bantoeneger* is m.i. ongelukkig gekozen.

Kaffer valt ook te lezen in de metataal van Van Dale. Sub *vliesharig* staat ‘de vliesharige mensenrassen, bv. de Kaffers en negers’. Blijkbaar zijn Kaffers dan toch geen negers! Dankzij Van Dale weten we ook waar en hoe ze wonen: zie sub *kraal* ‘dorp der Kaffers en van andere Afrikaanse stammen’ en sub *rondavel* ‘ronde kafferhut’.

Nu is Van Dale uiteraard geen woordenboek voor het Afrikaans, maar een waarschuwing voor het gebruik van *kaffer* (*Kaffer*) zou ook voor Nederlandstaligen zeer gepast zijn.

Geert Wilders staat bekend om zijn beledigende woordkeuze in parlementaire debatten. Een voorbeeld is zijn kwalificatie van de toenmalige minster voor integratie, Ella Vogelaar, in een kamerdebat op 6 september 2007 (TK 93-5268), waarin hij haar 'knettergek' noemt. In hun afwijzende reacties op Wilders taalgebruik beroepen andere parlementsleden zich vaak op vier metanormen met betrekking tot het taalgebruik in het parlement: (1) men behoort zakelijk te discussiëren, niet de man maar de bal te spelen, (2) men moet gematigd spreken en niet polariseren, (3) het taalgebruik hoort met het oog op de rol als vertegenwoordiger van de samenleving een voorbeeld van waardigheid te zijn en (4) men moet zich houden aan alledaagse fatsoensnormen.

Deze metanormen voor het parlementair taalgebruik verschillen niet heel veel van die in de negentiende en twintigste eeuw, en lijken dus weinig aan verandering onderhevig. Toch kan men zich afvragen of er zich niet – mede onder invloed van Wilders' taalgebruik – sluipend een normverandering aan het voltrekken is. Zo kon Jan Marijnissen tijdens het vragenuurtje in de Tweede Kamer op 26 mei 2009 de toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking, Bert Koenders, driemaal ongestraft voor 'flapdrol' uitmaken; Koenders was daar zeer onstemd over.

Dat het nog niet zo gemakkelijk is om uit maken of een specifieke woordkeuze een schending van de metanormen oplevert, laat de reactie van Agnes Kant op Koenders ongenoegen zien: "Flapdrol" is een keurig Nederlands woord en in dit geval een terechte constatering, aldus Kant (nu.nl, 26 mei 2009).

‘Regelmatigheid is de kroone eener Tale; en, onder de Leden eener Sprake is een Werkwoord het voornaemste’, schreef Lambert ten Kate (1674-1731). Onderzoek naar de vervoeging in het Gotisch en het Nederlands had hem duidelijk gemaakt dat er regelmaat bestond in de klinkerwisseling bij wat we tegenwoordig sterke werkwoorden noemen.

Toch lijken deze werkwoorden minder krachtig te zijn dan hun naam suggereert. Van lieverlede verdwijnen de sterke vervoegingen uit het Nederlands ten gunste van hun zwakke tegenhangers.

Zal de huidige generatie taalgebruikers dit proces een halt toeroepen? Er zijn tekenen die daarop wijzen. Om te controleren of leerlingen uit 3 havo de regels van de werkwoordspelling beheersen, moesten zij in een proefwerk vormen van de niet-bestaande werkwoorden *struiven* en *kreffen* opschrijven. Hoewel in de opdracht expliciet vermeld stond dat het hier om zwakke werkwoorden ging, bleek dat maar liefst veertien van de 30 leerlingen *gestroven* als voltooid deelwoord van *struiven* noteerden. Nog opmerkelijker waren de verledentijdsvormen die vier leerlingen bij het werkwoord *kreffen* maakten: *kroven*, *krafen* en – tweemaal! – *kroffen*. Balthazar Huydecoper (1695-1778) zou vast grote bezwaren tegen drie varianten hebben gemaakt: “Wy, die ons nergens aan een onregelmatig Gebruik vasthouden, kunnen deeze onderscheiding niet goedkeuren”. Grote vraag blijft echter: komt het sterke werkwoord terug?

Een beladen woord, jazeker. Maar met meer dan emotie alleen. Immers, in al zijn eenlettergrepige eenvoud laat het prachtig zien hoe onze taal door de eeuwen heen verandert in vorm en betekenis. Begonnen in Picardië als *caronge* (ka-'ron-je) stak het rond 1200 de taalgrens over, als *cro(e)nge en crenge* (etymologiebank.nl). Heeroma wilde de *-ng* verklaren als hypercorrectie, maar er was al een Picardische nevenvorm *carenge*, de directe voorloper van *kreng*, die we ook in het Middelenegels vinden: *careing* (zie *MED*, s.v. *careine*). Door het klemtoonpatroon verzwakte de *-a-* in de eerste lettergreep en viel weg, evenals later de onbeklemtoonde eind *-e*. Ziedaar: *kreng*. De hoofdbetekenis is 'kadaver'; de wortels van het woord liggen dan ook in het Latijnse *caro* 'vlees'. Al in het middeleeuwse Frans vinden we de tweede, pejoratieve, betekenis van het woord: 'feeks'. Het was dus niet alles hoofs wat deze kant opkwam, laat staan dat het scheldwoord uit het Javaans ontleend is, zoals De Coster wil (*Groot scheldwoordenboek*, 2007). Opvallend is ook dat *kreng* als scheldwoord slechts voor vrouwen gebruikt wordt. Dat heeft het gemeen met o.a. (*het*) *mens*. Gek hè, Marijke. Als ik aan jou denk, is *kreng* het laatste woord dat bij me opkomt.

Lezend in de raadssignaten van Nijmegen, sinds 1770 'heer' van de heerlijkheden Heumen en Malden, uit de eerste decennia van de negentiende eeuw ben ik verschillende keren *kruiwagenstraf* tegengekomen. Wat hield zo'n kruiwagenstraf in?

Uit achttiende-eeuwse teksten blijkt dat kruiwagenstraf net minder ingrijpend was dan doodstraf, maar wie ertoe werd veroordeeld mocht 3 tot 15 jaar van zijn (ook haar?) leven besteden aan dwangarbeid onder zwaar regime. Twee voorbeelden uit het WNT (VIII, I: 469), beide uit uitgevaardigde wetten, laten zien dat *kruiwagenstraf* ook toen niet bepaald een dagje werken met een kruiwagen betekende: 'De straf van kielhalen met bijkomende straffen wordt vervangen door kruiwagenstraf' (1854) en 'de kruiwagenstraf [wordt vervangen door] militaire gevangenisstraf' (1876).

Het woord bleef echter gehandhaafd, ook in de rechtspleging: in 1878 heeft de krijgsraad zekere Jan van Dijk tot 3 jaar kruiwagenstraf veroordeeld wegens diefstal van een horloge. In de oudste druk van Van Dale (1872) is *kruiwagenstraf* omschreven als 'eene straf, waarbij de misdadiger, met zware ballen aan zijne voeten, gedwongen wordt om zwaar geladen kruiwagens te vervoeren. Het is een der zwaarste straffen, waartoe iem. kan veroordeeld worden en meer onder den naam van dwangarbeid bekend'. Een vreemde verwijzing aangezien Van Dale *dwangarbeid* omschrijft als 'gedwongen arbeid der galeiboeven'. Vast staat dat het eerste deel van de samenstelling *kruiwagen-straf* in de loop van de jaren zijn oorspronkelijke betekenis heeft verloren. Het heeft het karakter gekregen van een eufemisme. Ook hier is een element van taal veranderd.

Als eerste betekenis van *Laagduitsch* geeft het onvolprezen WNT: ‘Nederlandsch. Sinds lang veroud.’. Ter adstructie wordt het volgende citaat gegeven: ‘Overmidts sy niet alle bedreven en zijn inde Fransche taele; soo heb’ ick my ten lesten ... ghevanghen ghegheven, ende ghepooght den Boeck Leegh-Duytsch te leeren spreken’. Deze zin staat in een Vlaamse vertaling uit 1658 van een jaren eerder verschenen Frans werk. In de literatuur is opgemerkt dat *Leegh-Duytsch* hier beslist geen synoniem is van *Neder-Duytsch*. Bedoeld wordt de volkstaal van het gewest Vlaanderen; de auteur spreekt over ‘ghemeene, eenvoudighe, ende ongetoomde woorden’. Hij karakteriseert de ‘lage’ variant van het Nederduits dus met een nieuwe samenstelling.

In de zeventiende eeuw is het woord meegeëmigreerd naar Noord-Amerika of is daar opnieuw gemunt. Vooral de Engelse vertaling ervan is bekend, onder meer uit reisverslagen en advertenties over weggelopen slaven: *Low Dutch*. Het ‘patois’ van de nazaten van de Nederlandse kolonisten werd daarmee duidelijk onderscheiden van het Nederduits dat nog lang in kerken van Nederlandse origine gehoord kon worden. Detail: de als zwarte slavin in Noord-Amerika geboren activiste Sojourner Truth (1797-1883) had het Laagduits als moedertaal.

Het *Low Dutch* is nagenoeg uitsluitend een gesproken taalvariëteit geweest. Pas in 1910 werd bij veldonderzoek in New Jersey de oorspronkelijke benaming ervan genoteerd: *lêx dâuts*. Woorden reizen soms ver, net als mensen.

Landen, zw. ww. (*landde geland*). Dit werkwoord heeft er in het Belgisch Nederlands sinds kort een nieuwe, figuurlijke betekenis bij, nl. 'na grondig overleg tot een overeenkomst komen in een complexe aangelegenheid van maatschappelijk belang, zoals een regeringsformatie of een sociaal akkoord'. *De onderhandelaars hopen zondagavond te landen*. Op de metafoor van het landende vliegtuig wordt makkelijk voortgeborduurd, waardoor van *landen* afgeleide of ermee samengestelde substantieven eveneens in overdrachtelijke zin gebruikt worden. Het bereiken van een akkoord heet *de landing*, als één van de betrokken partijen aan zijn tegenstrever(s) een toegeving doet die tot een doorbraak in de onderhandelingen kan leiden, zegt men dat die partij haar opponent *een landingsbaan aanbiedt*. Nadat onlangs (september 2014) één van de onderhandelaars het formatieberaad voor een nieuwe Belgische federale regering met slaande deuren had verlaten, liet een partijwoordvoerder weten dat er aan dat incident niet zwaar getild hoefde te worden, want zulke zaken *zijn slechts kleine landingsturbulenties*, aldus de man. Toen de gesprekken van dan af toch moeilijker bleken te lopen, hoorde en las je de bedenking dat *een vliegtuig zonder piloot niet aan de landing kan beginnen*.

De Nederlandse journalisten en nieuwsmakers blijken deze beeldspraak (nog) niet te gebruiken.

De niet-geautoriseerde vertaling van Multatuli's *Max Havelaar* door een 'zekere Herr Stromer' uit 1875 vormt een *Fundgrube* voor wie op zoek is naar mutaties, d.w.z. weglatingen, toevoegingen en fouten in vertalingen. Zij ergerden Multatuli uitermate:

3) '*Dass er – de jonge Stern – bei uns speisen kann.*' Aldus heeft zekere Herr Stromer, in z'n zoogenaamde vertaling van den *Havelaar* deze woorden overgezet. Wanneer men nu nog daarby verneemt dat die snuggere letterman blyk geeft geen verschil te kennen tusschen de woorden *pantalon* en *pantoffel*, dat hij 'witte mieren' verandert in *schweinsnieren*, enz. enz. zal men de waarde van z'n werk kunnen beoordelen. (...).

Stromers mutaties in de Duitse weergave van Multatuli's woorden hebben op hun beurt een mutatie in de oorspronkelijke tekst bewerkstelligd: *Max Havelaar* is in de vijfde druk van 1881, de *Ausgabe letzter Hand*, verrijkt met de geciteerde *aanteekening*. Van Nederlands meest vertaalde literaire werk hebben acht Duitse vertalers in totaal 21 uitgaven bezorgd, meestal zonder Multatuli's commentaren: hun lezers leren dus een gehavende *Havelaar* kennen. Alleen Paul Seliger heeft in 1903 ook de aantekeningen uit de vijfde druk vertaald. Multatuli's ironische opmerking over de eerste Duitse vertaler liet hij echter weg: een collegiale mutatie.

Ne is bekend uit het Middelnederlands en Vroegnieuw-nederlands. Het verschijnt vaker in de vorm *en*, of, in clisis, als *n-*. Het partikel bleek kwetsbaar, misschien ook doordat de vorm zwak is, en de status van dit element onduidelijk: *ne* mist verschillende eigenschappen van een woord, maar is ook geen affix. Het verdwijnen van dit ontkennende element uit het algemene Nederlands in de Nieuwnederlandse periode is een overbekend en een intrigerend fenomeen. Een vraag die ons bezighield – Marijke bij haar onderzoek, mij bij de doctoraalscriptie die daarop voortborduurde – was, of de zinsontkenning door *ne* nu ten dele werd vervangen door de ontkenning van zinsdelen. In zinnen als ‘Alle hout is geen timmerhout’ is de ontkenning opgenomen in het zinsdeel, maar wordt daarmee ook alleen dat zinsdeel ontkend? Dit moet ontkend worden! Een ander eigenschap van *ne* was dat het kon functioneren in bepaalde typen finale zinnen: ‘Ens gene doget **sine** comt van minnen’. Hier wordt door de constructie met *ne* een negatieve conditie uitgedrukt, die we op verschillende manieren kunnen weergeven: ‘er is geen deugd die niet van de liefde komt / of ze komt van de liefde / tenzij ze van de liefde komt’. Hadden we *ne* nog maar ...

‘Hoe noemt da? Da wordt taalverandering geheten.’

Het onderscheid tussen het intransitieve (koppel)werkwoord *heten* ‘een naam dragen’ en het transitieve *noemen* ‘iets/iemand een naam geven’ is in de Belgisch-Nederlandse spreektaal aan het vervagen. Het ook intransitief geworden *noemen* (‘Hoe noemt X?’) verdringt in alle Vlaamse provincies dit *heten* almaar vaker.

Het intransitieve *noemen* is eind 19de eeuw al te vinden in de dialecten van zuidelijk West-Vlaanderen. Intern-linguïstische oorzaken voor deze evolutie kunnen zijn: taaleconomie (van twee vormen naar één vorm), homonymievrees (*heten/eten*), leenvertaling (uit Frans *se nommer, s’appeler*) en/of terugdringing van reflexiva en passiva van het type *de regels wijzigen zich/de regels worden gewijzigd > de regels wijzigen* (De Grauwe in HKCTD 2014). Vanuit het perifere West-Vlaanderen is intransitief *noemen* in de jongste decennia naar alle andere Vlaamse regio’s overgewaaid, wellicht verspreid door invloedrijke West-Vlamingen die in het centrum van Vlaanderen zijn gaan werken en wonen. Dat is een opmerkelijke evolutie, temeer daar *noemen* in de zuidelijk-centrale dialecten (Brabants en Oost-Vlaams) niet bekend is, maar *heten* er in de twee betekenissen gebruikt wordt. De plaats van dit duo *heten* wordt daar nu ingenomen door het duo *noemen*, dat aan een onstuitbare opmars bezig is (ibid.). Maar bij ‘centrale’ tussentaalsprekers kan van de weeromstuit *heten* nu weer ook transitief worden gebruikt (hypercorrect ‘Da wordt X geheten’).

Voordat de televisie (of de treurbuis volgens Gerrit Komrij) werd uitgevonden, was er in de begindagen van de film al sprake van zogenaamde *tussentitels*. Je kon dus de film bekijken zonder tegelijk wat te moeten lezen. Na de uitvinding van de televisie ontstonden al snel (nader onderzoek gewenst) de zogenaamde *ondertitels* (we laten daarbij de *boventitels*, die optreden als er in de film zelf letters te lezen waren, die door de ondertitels overschreven zouden worden, links liggen).

Nu is het taalkundig bijster interessant, of er in de loop der jaren een bepaalde ontwikkeling in de ondertiteling te zien is. In eerste instantie zal er getracht zijn zoveel mogelijk letterlijk te ondertitelen (zeker bij een programma voor doven en slechthorenden). Maar in de loop der jaren werd het ondertitelproces geautomatiseerd, en de woordenschat van de ondertitels werd kleiner, ook misschien wel populairder. Een vergelijking met de steeds eenvoudiger uitgaven van de Bijbel (een rap-Bijbel staat op het programma denk ik...) is denkbaar. Hoe dan ook, toen in een Sherlock Holmes ondertiteling de uitdrukking 'Elementary, Watson' (overigens nooit in de verhalen zelf gebruikt) werd vertaald met 'Basisschool, Watson', moest ik even slikken. Een geweldige bron van onderzoek betreffende taalverandering.

pad (Afrikaans)

Taalverandering word as 'n gegewe in Afrikaans aanvaar. Die Hollandse dialek van die 17de eeu is lank al nie meer Nederlands in Suid-Afrika nie, maar dit het wel met verloop van tyd en na afloop van talle prosesse Afrikaans geword. Die vraag is wat presies gebeur het om hierdie verandering te laat plaasvind?

E.H. Raidt verklaar dat die geleidelike verandering van die Hollandse dialek na Afrikaans die gekombineerde gevolg is van drie kernprosesse, wat tydsam maar tog gelyktydig sedert 1652 verloop het. Dit is normale taalverandering (wat vanselfsprekend sou voorkom onder sprekers wat 'n taal in nuwe omstandighede sou wou aanleer – ver van die plek van herkoms), taalkontak (die bykans daaglikse kontak met sprekers van ander tale met die veranderende Hollandse dialek) en taalversteuring (die pogings van vreemdetalssprekers om die Hollandse taal van die tyd te probeer praat).

Talle Nederlandse woorde het so byvoorbeeld as gevolg van die nuwe lewensomstandighede aan die Kaap 'n betekenisverandering ondergaan. 'n Enkele voorbeeld is die woord *pad*, wat in Nederlands 'n weg is wat gemaak is deur die voetspore van mense en diere wat daarlangs geloop het. In Afrikaans is dit weer 'n strook grond wat geskik is vir verkeer, waarop gery of geloop word; dit sluit alle soorte paaie in, van breë teerpaaie tot en met gruispadjies.

Prefixen en suffixen stammen doorgaans van delen van samenstellingen, die een eigen betekenis kregen. Het suffix *-lijk* bijvoorbeeld stamt of van *leik* 'lichaam'. Dit type taalverandering kun je ook waarnemen in het huidige Nederlands: veel zelfstandige naamwoorden hebben als deel van een woord een eigen, en vaak meer abstracte betekenis gekregen. Een voorbeeld is het woord *pracht* dat 'schoonheid' betekent. Het komt ook voor in de *een-schat-van-een-kind*-constructie, zoals in *een pracht van een baby*, *een pracht van een dame* en *een pracht van een nacht*, waarin *pracht* een positieve evaluatie uitdrukt van datgene waarnaar verwezen wordt door het tweede zelfstandig naamwoord. We kunnen *pracht* ook als woorddeel gebruiken met die positief evaluerende betekenis, zoals in *prachtbaan*, *-dag*, *-cadeau*, *-kerel* *-meid*, *-vent*, etc. Een actueel voorbeeld van internet is ook *prachtprofessor*, een term die zeker van toepassing is op Marijke. Het WNT observeert al in detail dat *pracht* als eerste deel van een samenstelling een dergelijke betekenis gekregen heeft. Er is ook een verwante specifieke betekenis in combinatie met plant- en diernamen zoals *prachtanjelier* en *prachtspreeuw*, om een bijzonder fraaie soort aan te duiden. We zien hier dus hoe woorddelen zich tot affixen kunnen ontwikkelen.

Op een zonnig terras in Potsdam bespraken Marijke en ik ooit de tijd rond 1970, waarin het marxisme de Nederlandse universiteiten rood kleurde. Marijke leerde op haar studentenvereniging de Internationale zingen; ik werd als universitair docent geacht mij te verdiepen in ‘kritiese’ of ‘materialistische’ taalkunde.

In die tijd kon je marxistisch-georiënteerde studenten vaak het woord *praxis* horen gebruiken. *Praxis* betekende gewoon ‘praktijk’. Desgevraagd beaamden mijn studenten dit, maar, zo zeiden ze, ‘wij’ spreken van ‘praxis’. Het was puur een signaalwoord, waarmee je je als aanhanger van een ideologie kenbaar maakte. Een paar jaar later verdween, met de ideologie, ook het gebruik van *praxis* uit mijn werksfeer.

Ik heb deze boeiende fluctuatie in de Nederlandse woordenschat wat nader onderzocht via de KB-website *Historische Kranten*. Daarbij bleek het gebruik van *praxis* wijder verbreid dan ik dacht! Zowel in tijd als in toepassingsfeer. Het oorspronkelijk Duitse *praxis* werd in het Nederlands overgenomen op diverse gebieden. In de eerste plaats de theologie, voorts de medische en sociale & politieke wetenschappen. Het eerste aangetroffen voorbeeld dateert van 1807, het laatste van 1994. In de hoogtij-jaren’70 bespotten sommige columnisten het gebruik van *praxis*. Niettemin, ‘de *praxis* van het taalgebruik’ (Google) leert dat *praxis* nog onder ons is; ik trof één voorbeeld aan uit 2014.

Mijn zoon Mark (12) zit in de gymnasiumbrugklas. Ik overheer hem graag. Hoe onthoud je dat Latijn *ridere* 'lachen' betekent? Check Engels *ridiculous*. Mark kent het woord van Harry Potter, waar *Riddikulus* als bezwering tegen een monster wordt gebruikt dat hierdoor in een lachwekkend wezen verandert. Als Mark niet meer weet wat *ridere* betekent, roep ik: *Riddikulus!*

Mijn zoon Koen (10) zit in groep 7 van de basisschool. Koen en zijn leeftijdgenoten gebruiken *hun* als onderwerpsvorm: '*Hun* zijn daarmee begonnen.' Als ik vraag: 'Wie?' krijg ik als antwoord: '*Hun!*' De neutrale vorm dus, al zijn veel mensen daar niet blij mee.

Eind jaren tachtig studeerde ik bij je af op veronderstelde syntactische veranderingen. Aan Balthasar Huydecoper danken we onze afkeer van *groter als*. Het zogenaamd correcte *groter dan* is een vorm die we van nature niet beheersen, vandaar de vele hypercorrecties, zoals *even groot dan*.

Ik ben geen wetenschapper geworden. Cor van Bree zei al plechtig tegen mij: 'Je hebt de *haves* en de *have-nots*, en jij behoort tot de *haves*.' Hij had gelijk; in het laatste studiejaar werkte ik al 32 uur per week. Wel ben ik in m'n werk en thuis altijd met taal bezig. En dat dank ik voor een belangrijk deel aan jou, Marijke.

In mijn proefschrift *Dichten in stijl* speelt de Hoogduitse klankverschuiving een belangrijke rol. Nu kent deze verandering, die het gevolg is van de vestiging van Germaanse stammen in het zuiden van het Duitstalige gebied in de vierde of vijfde eeuw na Christus, verschillende verschuivingen van /p/, /t/ en /k/ afhankelijk van hun positie of van omringende klanken. In Anlaut verschuift de /p/ bijvoorbeeld naar /pf/ (*pferd*), na /l/ tot /f/ (*helfen*). Aan het WMT wil ik graag de verschuiving van /k/ tot /ch/ na vocaal bijdragen, want daarmee kom ik uit bij het trefwoord *rijch*.

In Duits gekleurde teksten komt dit trefwoord veel voor, maar ik heb het gekozen, omdat ik jouw begeleiding, Marijke, zowel bij mijn scriptie als bij het schrijven van mijn proefschrift als rijk heb ervaren. Al mijn hoofdstukken las je zorgvuldig en je commentaar was altijd precies en gedetailleerd. Als advocaat van de duivel liet je mij mijn visie uitgebreid beargumenteren. Na afloop van een gesprek ging ik altijd vol energie en werklust de deur uit. Nu jij de deur van de universiteit achter je dichttrekt, wil ik je met deze bijdrage een in alle opzichten rijk leven toewensen: glansrijk, kleurrijk en vreugderijk.

Drie springlevende politieke scheldwoorden uit 19de-eeuws Vlaanderen, *t(s)jeef*, *kaloot*, *geus*, ondergingen de voorbije eeuw een verschillende evolutie in het woordveld.

Liberalen en socialisten verwezen naar katholieke politici met de term *t(s)jeef/t(s)jeven* (naar Sint-Jozef). Die spotterm was toen duidelijk pejoratief. Het woord heeft nog altijd die betekenis, maar werd daarnaast ook op twee manieren verruimd. Vooreerst ging het ook verwijzen naar een sluwe, doortrapte persoon die heimelijk dingen weet te regelen (vandaar de afleiding *tsjevenstreek*). Daarnaast kreeg het ook *covert prestige* als geuzennaam voor christendemocratische politici.

De term *kaloot* (naar het hoofdeksel *calotte*) werd evenzeer gebezigd voor katholieke politici en bleef ook bestaan maar onderging verruiming noch opwaardering.

Ook aan het adres van liberalen bestond een scala verwensingen, met samenstellingen rond *geus* en verwijzingen naar het logelidmaatschap van politici (zie Gezelle's 'heerkens van de moortelbak'). Deze bron lijkt vandaag volledig opgedroogd. De *Grijze Geuzen* (een vereniging voor kranige vrijdenkers) en een aantal andere vrijzinnige verenigingen smokkelden *geus* weliswaar nog binnen in hun naam (als vrij absurde recuperatie van de Protestantse opstandelingen of als figuurlijke geuzennaam), maar verder gebruikt nauwelijks iemand de term nog in politieke zin, en al helemaal niet meer als scheldwoord. Samengevat: *t(s)jeef* verruimde, *kaloot* stagneerde en *geus* verschaalde.

Op het eerste gezicht hebben zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven, geschreven door zeelieden en hun familieleden, weinig gemeenschappelijk met tegenwoordig bekende en populaire communicatiekanalen. Aan de andere kant kan de vergelijking van deze twee uiteenlopende contexten dienen ter problematisering van min of meer vanzelfsprekende concepten zoals schrijfvaardigheid.

Net als vroeger in brieven, krijgt nu bijna iedereen (onafhankelijk van de persoonlijke achtergrond) de mogelijkheid om zich op internet schriftelijk uit te drukken. Dus ook het inzicht in het informele, alledaagse taalgebruik – van een paar eeuwen geleden, respectievelijk van vandaag – krijgen we vooral dankzij deze brieven en de sociale media. Maar hoe kan men tegenwoordig het idee interpreteren dat iemand des te ‘schrijfvaardiger’ is, naarmate hij de conventies van de geschreven taal en de schrijfpraktijk kan volgen? Waar vroeger bijvoorbeeld syntactisch gebrekkige zinnen meestal een teken van een lagere schrijfvaardigheid waren, gaat het nu over een zinsbouw die helemaal geaccepteerd en als normaal verwacht is als men op internet communiceert.

Moeten we uiteindelijk de volgende vraag stellen: wat is eigenlijk het huidige, moderne equivalent van iemand uit de achttiende eeuw die als het ware alleen zijn voor- en achternaam zelfstandig op kon schrijven?

De dag begint niet goed wanneer 's morgens de officiële nieuwsberichten op radio 1 (voor mij nog steeds als norm geldend voor verantwoord taalgebruik) melden dat *bedrijf x bedrijf y voor de rechter sleept*. En de stemming wordt er niet beter op bij de mededeling dat na een nachtelijke verkeerscontrole tientallen weggebruikers *op de bon geslingerd zijn*. Uitdrukkingen die ongetwijfeld ooit beeldend waren en vervolgens vaak gebezigd zijn als ironisch en gemakkelijk cliché, lijken inmiddels salonfähig te zijn, bruikbaar in voor het overige volstrekt neutrale teksten.

Op een zakelijke voorlichtingssite lees ik de zinsnede 'Alvorens *achter het stuur te kruipen* dient u te beschikken over het volgende:....' Er zijn minder smeulige alternatieven denkbaar. Bij omroep Brabant vind ik nog een nieuw exemplaar voor de verzameling. Het bericht gaat over een man die twee keer in een nacht dronken *achter het stuur kruipt*. (In zijn geval lukte het misschien echt niet anders dan in deze houding.) Hij belandt ten slotte in het ziekenhuis. 'Agenten zijn met hem meegegaan om hem later alsnog *in de boeien te slaan*.' Misschien ben ik te normatief, maar wat is er mis met *aanhouden*? Gelukkig weet ik zeker dat vandaag niemand Marijke *het heilig kruis achterna geeft*.

Dat over smaken en kleuren niet te twisten valt, wordt al eeuwen beweerd. Over het gebruik van die uitdrukking en de betekenis van het woord *smaak*, valt tegenwoordig echter wel te discussiëren. Onlangs was er bijvoorbeeld een radioreclame te horen waarin een betrouwbare basstem het had over *verzekeringen* – of iets dergelijks zakelijks – *in alle kleuren en smaken*. Die combinatie was verrassend. Voor schrijver dezes is de uitdrukking namelijk onlosmakelijk verbonden met eten en drinken.

Dat *kleuren en smaken* bij uitbreiding ook gebruikt wordt in verband met objecten waarbij stijl belangrijk is, *stoelen in alle kleuren en smaken* bijvoorbeeld, valt nog te verklaren. Hier heeft *smaak* de gebruikelijke betekenis ‘voorkeur’ of ‘stijl’. Het gebruik van *smaak* werd in de radioreclame echter nóg verder opgerekt, waarbij het woorden zoals *soort* leek te vervangen. Het feit dat de term in die nieuwe betekenis soms gebruikt wordt met aanhalingstekens, toont aan dat deze verandering vrij recent is. Zo vraagt een bezoeker van een computerforum *welke ‘smaak’ Linux* aan te raden is met duidelijke bedenkingen over de bewoording. Een website over AOV-verzekeringen is echter zelfverzekerder en beschrijft *welke smaak advocaat* je kan kiezen; en dan gaat het niet over likeur. Maar ach, ook over taalsmaak valt misschien niet te twisten.

Een woord dat voor mij onlosmakelijk verbonden is met Marijke van der Wal en taalverandering, heeft niet zozeer te maken met het verschijnsel taalverandering op zichzelf als wel met de studie ervan: 'historisch-sociolinguïstisch'. Maar omdat dat zo'n ellendig lang woord is, kies ik 'sociohistorisch'. Wat natuurlijk niet veel korter is. Het is niet overdreven om te stellen dat de sociohistorische benadering van taalverandering, zowel nationaal als internationaal, mede door Marijke is vormgegeven en uitgebouwd. Aanzetten zijn al te vinden in vroegere publicaties over de ontwikkeling en transmissie van (schrijf)taalnormen en het standaardisatieproces, maar het is met name het project *Brieven als Buit / Letters as Loot* geweest waarin de sociohistorische analyse van taalgebruik centraal werd gesteld. Dat is een kentering of volgens sommigen zelfs een paradigmawisseling in de historische taalkunde geweest. Marijke heeft ook veel werk verricht in de geschiedenis van de taalkunde: artikelen, boeken, congressen, tijdschriften. Wat ik nu leuk zou vinden, is als toekomstige historici van de taalwetenschap – toekomstige Marijke van der Wals – die de ontwikkeling beschrijven van de historische taalkunde in de late twintigste en vroege eenentwintigste eeuw, daarbij vaststellen dat de huidige Marijke van der Wal een beslissende rol heeft gespeeld in die kentering. Het is alvast gesignaleerd.

Eén van de verscheidenheid theorieën over het ontstaan van het Afrikaans gedurende de bezetting van de Kaap de Goede Hoop door de VOC is dat de meeste kenmerken die het Afrikaans van het Nederlands onderscheiden, teruggevoerd kunnen worden naar (a) de competentie in Maleis en Portugees van de ingevoerde slaven, en (b) moedertaalbeïnvloeding op het Kaaps-Nederlands van de Khoikhoin en van sprekers van andere Europese en Afrika-talen. Er kan echter aangetoond worden dat gedeflecteerde Nederlandse werkwoordsvormen die in het Afrikaans aangetroffen worden, ook te vinden zijn in leenwoorden in het Ceylons-Portugese creools, alsook in het Nederlands die door Indonesische en Maleise talen beïnvloed werd, dus in de variëteit van Nederlands die door de VOC-ambtenaren gebruikt werd in aansluiting bij die van de inwoners van Oost-Indië, oftewel 'Austro-Nederlands'. Bovendien besteedden grote getallen van de zogenoemde 'thuisvaarders' van de VOC een beduidende tijd aan de Kaap op hun terugtocht naar Europa, onder wie velen ook het besluit namen zich als nieuwe inwoners hier te vestigen. Kenmerken (tenminste morfologisch en lexicaal) van deze vorm van Nederlands stemmen duidelijk overeen met die van het initiërende (en ontwikkelde) Afrikaans. Het Austro-Nederlands van de VOC-ambtenaren vormt deel van een 'oceanische hypothese', die een verklaring poogt te bieden voor gemeenschappelijke kenmerken die het Nederlands aan de Kaap verbinden met dat van Oceanië. Hierdoor wordt een nieuwe dimensie verleend aan de overweging van externe invloeden op de vorming van een Germaanse taal aan de zuidpunt van Afrika.

Veel namen van kinderspelletjes bevatten een verkleinwoord: *dokkertje, tikkertje spelen, touwtje springen, paardje rijden*.

Met verkleinwoord + *spelen* vinden we ook gevallen waarin volwassenen iets doen waar we een beetje negatieve houding tegenover hebben: 'de behoefte van menig hobbykok om thuis *restaurantje te spelen*' (NRC Hdblad 2008). Al eerder was sprake van *universiteitje spelen*: middelbare scholen die stof behandelen die op de universiteit thuishoort (*Levende Talen* 1936) of hogescholen die promovendi willen opleiden (NRC Hdblad 2006). Ook: *Harvardje* (NRC Hdblad 2004) en *Oxfordje* (NRC Hdblad 2006) *spelen*. *Tweede Kamertje spelen* al in 1871 (door een gemeenteraad); onlangs, NPO2, oktober 2014 door de Eerste Kamer. De betekenis is steeds: doen alsof je X bent, het WNT spreekt van *spelen* plus 'hetgeen men verbeeldt te zijn als voorwerp'. Geheel volgens het patroon van *soldaatje, dokkertje, vadertje en moedertje spelen* zijn nieuwe woordgroepjes ontstaan met een daarvan afgeleide betekenis.

Een ander constructie is die van *touwtje springen*: 'iets doen met X.' W. Buikhuisen introduceerde in zijn proefschrift (1965) niet alleen *provo* maar ook *agentje pesten*. Over het dwarsbomen van de politie, 'een nieuwe sport', schrijft hij: 'Deze nieuwe vorm van vrijetijdsbesteding kan men kortweg: "agentje pesten" noemen.' Mogelijk wel ludiek bedoeld, maar geen kinderspel. Het heeft *Van Dale* gehaald en is model geweest onder andere voor *autootje pesten* (*Elsevier* 1974), *Nederlandertje pesten* (*Telegraaf* 1994) en *horecaatje treiteren* (*Telegraaf* 1994).

Eerder dit jaar heb ik betoogd (in de huldebundel voor Joop van der Horst en William van Belle) dat een zinnetje als *er is sprake van emeritaat* tegenwoordig (minstens) drie gebruiksmogelijkheden of betekenissen heeft:

- rapporterend: er wordt over emeritaat gesproken;
- existentieel: er is emeritaat;
- metalinguïstisch: de term *emeritaat* is op zijn plaats.

Het rapporterende gebruik is het oudste, maar het existentiële komt ook al meer dan een eeuw voor; de ouderdom van het metalinguïstische gebruik is onbekend.

Inbedding in bepaalde soorten contexten desambigueert. Bij voorbeeld in: ‘Aan de volgende criteria moet voldaan zijn, wil er sprake zijn van emeritaat’ is alleen de metalinguïstische lezing mogelijk.

Verwante verbale constructies met *spreken* laten tegenwoordig ook meerdere lezingen toe, maar daar lijkt de interpretatie onder meer af te hangen van de keuze van (voor?) het voorzetsel:

- rapporterend: De opleidingsvoorzitter sprak over het emeritaat van Marijke;
- metalinguïstisch: De opleidingsvoorzitter sprak van het emeritaat van Marijke.

Ook andere syntactische factoren lijken hier overigens een rol te spelen. Een voorbeeld: met modaal *kunnen* en een onspecifiek onderwerp is alleen de metalinguïstische lezing mogelijk:

- Men kan/je kunt/we kunnen hier spreken van grammaticalisatie;
- *Zij kan/jij kunt/zij kunnen hier spreken van grammaticalisatie.

Een mooi onderwerp voor een mooie scriptie, dunkt me, maar misschien heeft Marijke na haar emeritaat zélf wel zin om uit te zoeken of we hier van grammaticalisatie kunnen spreken.

In Middelnederlandse handschriften en oude drukken worden open plekken vaak opgevuld met rijmspreuken. Soms zijn daarin (varianten van) spreekwoorden verwerkt die we nog altijd kennen. Vanaf de veertiende eeuw worden bovendien verzamelingen van soms honderden rijmspreuken aangelegd. Internationaal gezien zijn de Nederlanden daar relatief vroeg mee. Een breed opgezet onderzoek naar dit rijkgeschakeerde talige erfgoed is zonder meer een desideratum, om zichzelf wille, maar ook bijvoorbeeld om dergelijke spreuken te herkennen in teksten van grotere omvang. Zo'n grootscheeps onderzoek zou niet alleen de middeleeuwse periode moeten omvatten, maar ook de vroegmoderne tijd, waarbij de rol van het onderwijs bij het voortleven van dit soort taalmetaal bijzondere aandacht verdient.

Naast Middelnederlandse teksten lees ik ook regelmatig moderne literatuur. De tegenstelling tussen de oudere en de moderne letterkunde is enorm waar het gaat om het al dan niet voorkomen van spreukachtig taalmetaal. Waar middeleeuwse en vroegmoderne auteurs er regelmatig gebruik van maken, lijken schrijvers er vanaf de negentiende eeuw steeds minder voor te voelen. Net als in het dagelijks leven wordt het gebruik van spreuken en spreekwoorden in toenemende mate als ouderwets ervaren. Vanuit taalsociologisch perspectief lijkt het interessant om na te gaan hoe deze taalverandering zich precies heeft voltrokken in de achterliggende twee eeuwen.

Uit vijftien eeuwen Nederlands je favoriete betekenisverandering kiezen, is eigenlijk onbegonnen werk. Vele voorbeelden schieten dan door je heen, zoals het feit dat Eva mogelijk nooit een appel aan Adam heeft gegeven: de oudste betekenis van *appel* is namelijk vrucht. Of neem het woord *poes*. Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ziet er geen klanknabootsing in, maar associeert het met een betekenis ‘weeke, pappige massa’, hetgeen letterlijke betekenissen oplevert als ‘etenrest, kliek; gruis van cichorei; slijk modder regenplas’. Voeg daaraan nog toe de betekenissen ‘vrouw, sluw als een kat’, ‘poezele jonge vrouw’ en ‘ontuchtig vrouwspersoon, hoer’ en *poes* kan met recht zeer kleurrijk worden genoemd. Maar er zijn veel saillantere voorbeelden te vinden van woorden die sterk van connotatie veranderen. *Ellende* verwees oorspronkelijk naar ‘verblijf in het buitenland’, maar nu is het een en al ‘narigheid’. *Stout* betekende vroeger ‘dapper, onverschrokken’ maar wordt reeds in de *Brieven als Buit* gebruikt voor nalatige vrouwen. Maar het kan ook andersom: *slim* in de oorspronkelijke betekenis ‘scheef’, ging via ‘(arg)listig’ over naar ‘intelligent’, en *verheugenis* van ‘verachting’ naar ‘blijdschap’. Daarom dit: slimme, stoute Marijke, wij wensen je voor de toekomst van harte vaak ellende en verheugenis toe. Het ga je goed!

Studeerbaarheid lijkt een gewone afleiding. Wat veel suffixen: *-eer*, *-baar* en *-heid* en zo wat ambtelijk gekleurd.

Dit woord heeft een betekenis gekregen die de samenstellende delen overstijgt: 'een opleiding is studeerbaar als de studenten in staat zijn de opleiding binnen de vastgestelde tijd af te ronden. De organisatie en de invulling van het onderwijs moeten de studenten uitdagen tot een maximale studieprestatie.' (*Uitleg* nr. 26, 9 november 1994).

Studeerbaarheid is via wet- en regelgeving zo een kwaliteitseis en zelfs een juridisch begrip geworden.

Marijke en ik bleken in 2001 jaargenoten van de master-opleiding voor 'Public Administration' van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. We werden geacht hier tenminste 20 uur per week aan te werken, naast een fulltime baan, kregen de eerste week een doosje boeken toegestuurd die we voor het eerste college doorgewerkt moesten hebben. Deadlines van rapporten bekortten de nachtrust.

Het werd de minst studeerbare opleiding die we ooit volgden, maar tegelijkertijd een zeer leerzame door uitdagende werkvormen, een verrassende inhoud, diverse vormen van samenwerking in een bont gezelschap, een keur aan deskundigen en een verplicht buitenlandverblijf.

Onderwijs ligt Marijke aan het hart: leerzaamheid zal haar meer bekoren dan studeerbaarheid.

Suiker als buit

Het woord *suiker* komt in het corpus *Brieven als Buit* 287 keer voor. De meeste vermeldingen zijn van 65 briefschrijvers uit Zeeland en 42 uit Amsterdam. Er komen meer dan vijftien verschillende schrijfwijzen voor. De meestgebruikte is *suijcker*, met 26 keer.

Wie verwacht op grond van al die de spellingsvormen iets over de uitspraak van het woord *suiker* te kunnen ontdekken, komt bedrogen uit. *Suijcker* en de varianten *suijker*, *suycker* en *suyker* komen voor in Amsterdam en in Zeeland. Terwijl toch zeker is dat de Zeeuwen ‘suker’ gezegd hebben, de Amsterdammers ‘suiker’.

Zeeuwen schrijven naast *suijcker* vaker *suker* en *sucker*, overeenkomstig hun uitspraak. Die laatste twee komen ook in Amsterdam voor, maar dat zegt natuurlijk niets over de uitspraak daar. Omgekeerd zegt *suijcker* in Zeeland ook niets over de uitspraak. Toen door de diftongering naast *suker* het concurrerende *suijcker* ontstond, werd die vorm ook gebruikelijk in niet-diftongerende gebieden als Zeeland. Kortom, schrijfconventies zijn een enorm storende factor bij het bepalen van de uitspraak.

De schrijfwijze *zuiker* die omstreeks 1780 veertien keer in Amsterdamse brieven opduikt, is een ander geval. Die durf ik wel te beschouwen als een bewijs dat toen de gewoonte ontstond om bij sommige woorden de stemloze fricatief stemhebbend uit te spreken. Temeer omdat ik in diezelfde periode ook *zienaasappelen* en *vlessen* gevonden heb.

Een vorm van taalverandering die al lang enorm tot mijn verbeelding spreekt is taalvernieuwing zoals die in de 19^e eeuw in Hongarije heeft plaatsgevonden. De Hongaarse *nyelvújítás* ‘taalvernieuwing’ schendt namelijk alle wetten die aan taalverandering ten grondslag liggen. Het Hongaars werd in de Dubbelmonarchie met Oostenrijk wel als officiële taal toegestaan, maar moest om administratieve redenen op syntactisch en lexicaal niveau opgewerkt worden naar het Duits. Taalkundigen kregen de opdracht het Hongaars te verrijken met een passief of met nieuwe derivatieve suffixen om de woordenschat uit te breiden. Een prachtig voorbeeld hiervan is de invoering van het suffix *-da* voor de vorming van deverbale nomina. Van het als zeer Hongaars ervaren woord *csárda* ‘herberg’ sneed men de tweede syllabe af om er woorden mee te maken waaraan behoefte was, zoals, *óvoda* (bescherm-*da* ‘kinderbewaarschool’), *ússzo-da* (zwem-*da* ‘zwembad’), *jár-da* (loop-*da* ‘trottoir’). Merk op dat *csárda* een ongeleed woord is waarbij de twee syllaben afzonderlijk geen betekenis hebben. Het gebruik van *-da* als afleidingssuffix kreeg het semantisch moment van ruimte/locatie. Zou onze Lodewijk Napoleon zoiets bedacht hebben, dan zou *bezem* een mooie bron geweest zijn voor het afleidingssuffix *-zem* om nieuwe instrumenten mee te vormen, bijvoorbeeld: *ij-zem* ‘strijkijzer’ of *vlo-zem* ‘vlooienkam’.

Kan onder andere betekenen: ‘achteruit’ (*terug deinzen*), ‘naar het uitgangspunt’ (*terug leggen*), ‘niet in de normale richting’ (*terug tellen*), ‘in reactie’ (*terug lachen*), ‘naar een eerdere toestand’ (*terug trouwen*, Vlaams), ‘bij herhaling’ (*terug zien*).

Wat hebben deze betekenissen met onze rug te maken? Als je in de richting van je rug beweegt, dan leg je meestal een eerder traject in omgekeerde richting af en kom je op een plek waar je eerder was. Typische kenmerken van de rugbetekenis kunnen dus gegeneraliseerd worden tot aparte betekenissen, zodat je vooruit *terug* kunt lopen. Activiteiten (tellen, lachen) kunnen ook metaforisch opgevat worden als de omkeringen van een normale of eerdere ‘beweging’. Een oorspronkelijke toestand (getrouwd zijn) is een ‘plek’ waar je al eerder geweest bent. Een gebeurtenis herhaalt zich dan, zoals ook in *terug zien*, waar *terug* een synoniem is van *weer* en *opnieuw*. Er kan dus op basis van semantische overwegingen een ‘stamboom’ van betekenissen worden opgesteld en dat is het moment waarop de semanticus het stokje moet overgeven aan een historisch taalkundige, om uit te vinden of we zo’n stamboom ook in de historische ontwikkeling van het Nederlands kunnen terugvinden.

Al een aantal decennia lijkt het weglaten toe te nemen van het eerste *te* in *om te proberen*-constructies voorafgaand aan een tweede *te*-infinitief, zoals in (*van belang*) *om proberen de oorzaak te achterhalen*. Deze constructie geeft op het web meer dan 100.000 zoekresultaten, al vormen niet-weglatingsgevallen nog een grote meerderheid. *Om proberen* zonder volgende *te*-infinitief komt niet voor. In België lijkt het fenomeen minder frequent. Met *trachten* treedt de weglating ook op, maar minder vaak (ca. 7000 resultaten), met *pogen* nog minder (ca. 250); *trachten* en *pogen* zijn ook minder ‘gewoon’ dan *proberen*. Veel van de *trachten*-gevallen zijn Belgisch, maar er zijn ook Nederlandse voorbeelden (*Alle reden om trachten vast te stellen hoe de codex opgebouwd is en was (...)* [Herman Pleij, Materiaal voor een interpretatie van het gedicht over de blauwe schuit (1413?), *Spektator* 1 (1971/72), pg. 311-322]. Het oudste voorbeeld van *te*-weglating met een conatief hulpwerkwoord dat ik heb gevonden is van 1743/44: (...) *dat hij dese moordt heeft (...)* *ten effecte gebracht (...)* *om trachten te bedecken den diefstal (...)* [Advies a.h. Officie Fiscaal v.d. raad van Brabant, Algemeen Rijksarchief Brussel OFB 1266]. De oorzaak van de intrigerende beperking tot conatieve hulpwerkwoorden is onduidelijk.

In de geschiedenis van de (Nederlandse) taal(wetenschap) wordt het verschijnsel taalverandering op verschillende *wetenschappelijke* manieren aangevlogen: vanuit de (individuele of sociale) psychologie, vanuit de diachronische ontwikkelingen van het taalsysteem zelf of vanuit meer algemeen-filosofische overwegingen.

Maar welke aanvliegroete maakt het onderzoek wetenschappelijk in linguïstische zin?

Leentjebuurt spelen bij aangrenzende disciplines lijkt in veel gevallen een scherper en duidelijker beeld te scheppen van taalverandering dan een “zuiver” linguïstische benadering. De verandering van taal (of dat nu klanken, betekenis of taalgebruik betreft) is gediend bij een materialisering van klanken, betekenissen of gebruiksvormen in een concrete gebruikscontext, waarin op basis van zintuiglijke waarneming (door het individu, de groep, de bandrecorder of hedentendage het mobieltje) letterlijk “tastbaar” wordt, wat op moment *x* in context *y* wordt geuit. Deze uitingen zijn toegankelijk, omdat wij, zuiver toevallig, in staat zijn om het geverbaliseerde als betekenisvolle klank, betekenisvol taalgebruik of passend binnen de context te vatten en te begrijpen.

Uiteindelijk zijn het deze “toevallige” mogelijkheden waar mensen over beschikken die het zinvol maken om zich met taal als passend bij verschillende gebruikscontexten bezig te houden. De ware wetenschappelijke taalkundige ziet deze individuele gebruikscontext als noodzakelijke voorwaarde voor haar onderzoek, toevallig!

Het succes van *über* in het Nederlands is een mooi voorbeeld van ontlening via een tussentaal.

Als eerste lid van een samenstelling krijgt het Duitse *über* vaak een intensiverende betekenis, vergelijkbaar met *super*: Gisele Bündchen krijgt de bijnaam *Übermodel*, Lionel Messi is de *Überfußballer*. Ook in adjectieven kan het worden gebruikt om aan te geven dat een eigenschap in extreme mate aanwezig is: *überdeutlich*, *überglücklich*.

Dit Duitse *über* is ontleend door het Engels; als uitgangspunt wordt over het algemeen Nietzsches *Übermensch* gezien. Tegenwoordig is *über* (vaak ook als *uber* gespeld) in het Engels zeer productief. Het komt voor als eerste element in complexe nomina, bijvoorbeeld wanneer Bill Clinton 'America's uberpolitician' wordt genoemd of als aanduiding voor computerfreaks (*übernerd*, *übergeek*). In woordenboeken wordt het gezien als prefix 'used to indicate that someone is a great or extreme example of a particular kind of person' (Merriam-Webster). Ook met adjectieven kan dit prefix makkelijk worden gecombineerd in het Engels: *überhip*, *übercool*, *übertalented* enz. Telkens is *über* min of meer synoniem aan *super*.

Met deze betekenis is het nu ook productief in het Nederlands. Voor woorden als *überlekker*, *überlijp*, *überprachtig* vindt men makkelijk tientallen bewijsplaatsen. En ook in nomina wordt het productief gebruikt met dezelfde 'super'-betekenis als in het Engels (*überprofessor*, *übernacht*). Het Duitse *über* is dus een productief prefix van het Nederlands geworden. Er zijn echter tal van aanwijzingen dat het zijn populariteit vooral te danken heeft aan zijn succes in het Engels.

Een ‘witte vlek’ in de literatuur over werkwoordstijden is de voltooid verleden tijd. De betekenis daarvan, zo is de suggestie, staat vast: de v.v.t. presenteert een gebeurtenis in het verleden die niet alleen vóór het spreekmoment ligt, maar ook nog voor een ander punt dat zelf óók al in het verleden ligt. Maar hoe strikt is die laatste voorwaarde eigenlijk en is die misschien zwakker aan het worden? De laatste jaren hoor ik de v.v.t. steeds vaker gebruikt worden in contexten waarin ik de vorm zelf niet kan gebruiken. Mensen – meestal zijn ze jonger dan ik – zeggen, bijvoorbeeld, *ik had je column gelezen* of *ik had je zus nog gezien* terwijl zo’n extra referentiepunt ontbreekt. Het gaat daarbij typisch om min of meer terloopse opmerkingen, waar noch spreker noch hoorder verder per se iets mee moet. Misschien is het de bevestigende variant van het beleefde gebruik van de v.v.t. dat al veel langer bestaat in vraagzinnen (*Had je mijn column nog gelezen?*). Het woordje *nog* doet het in elk geval in beide varianten goed, net zoals in een parafrase van dit gebruik als ‘o ja, wat ik ook nog even wou zeggen’.

In 2314 treft een taalkundige in een Engels museum een computer aan met alle mailwisselingen van de Universiteit Leiden, gehackt in 2014. Denkend aan een illustere voorganger besluit deze taalkundige te kijken naar de taalvariatie in dit materiaal. Bekend was dat in die tijd de vervoeging van de tweede persoon bij hulpwerkwoorden als *willen*, *kunnen* en *zullen* versimpelde (verlies van *-t* en aanpassing van de vocaal aan de eerste en derde persoon; *jij wilt* werd *jij wil* en *kun je* werd *kan je*). Wat is de stand van zaken aan het begin van de 21e eeuw?

vorm	aantal	vorm	aantal
je wilt	5	je wil	2
je kunt	23	je kan	6
je zult	2	je zal	0
kun je	16	kan je	5
zul je	1	zal je	0

In de tabel zien we wat de taalkundige vond in de mailbox van promovendus Beekhuizen. De ‘oude’ vormen zijn nog steeds dominant, maar er is variatie. Deze is niet eenvoudig te duiden: van professor tot propedeusestudent, bij alle lagen komen we wel enkele ‘nieuwe’ vormen tegen. Opmerkelijk is de variatie binnen individuen: dezelfde universitair docent schrijft tweemaal *je kunt* en tweemaal *je kan*. Laten we hopen dat de servers over vijftig jaar ook weer ‘ns gehackt worden.

Nederlands anno 2014:

‘Is er iemand die nog wat sushi wilt? We hoeven niks te bewaren voor Sofie en Sam, hun komen vanavond niet. Ze hebben weer es ruzie. Ze scheldde hem uit omdat ze vond dat hij zo zeek over de vervuilde drugs die steeds in het nieuws is. En heeft iemand een goed idee voor een cadeau om zelf te maken? Ik heb een vriendinnetje die volgende week jarig is, en ik wil zelf iets fabrieken. Een zelfgemaakt cadeau is veel meer bijzonder als iets gekochts. Maar het moet natuurlijk wel een beetje leuk zijn en niet oudbollig. Gesnopen?’

Op colleges heb ik gemerkt dat studenten bepaalde vormen of woorden niet meer kenden c.q. gebruikten. Onder zestien tweedejaars Nederlands heb ik (september 2014) een enquête georganiseerd om dat te toetsen, met de volgende uitkomsten.

Aanstands ‘zo meteen’ bleek hopeloos ouderwets te zijn: het gebruik is nihil. *Eindelijk* ‘ten slotte’ werd nog door één student gebruikt terwijl zes het wel kenden. Ver op hun retour zijn ook *ried* en *stiet*: tweemaal werd *ried* (naast *raadde*) gekozen, één keer *stiet* (naast *stootte*).

De verleden tijd *dorst* bij *durven* was bij de meesten bekend maar slechts twee gebruiken het nog maar dan wel in dialect. Het voor mij ouderwetse *wezen* (welk een dag zal dat wezen) kon er voor tien studenten mee door, voor twee vanwege de plechtig klinkende zin.

Een bijna unanieme afwijzing kreeg het indertijd populaire *mieters*. Daarentegen scoort het vage *ergens* (ergens heb ik het gevoel...) nog hoog: slechts drie wezen het echt af. Twee studenten reageerden zonder meer positief op *innig* (vergelijk *innig liefhebben*) terwijl zes het soms nog gebruiken.

Tot de niet-gebruikers heb ik ook diegenen gerekend die aangaven iets alleen gekscherend te gebruiken. Dat dat een veeg teken is, behoeft geen betoog.

Het is er langzaam ingeslopen, met een versnelling een jaar of twee geleden, en nu is het definitief gevestigd: het werkwoord *zich beseffen*. Jammer, want ik zou willen dat taalveranderingen iets aan de taal zouden toevoegen of het de spreker gemakkelijker zouden maken, zoals bijvoorbeeld *een besluit maken* onder invloed van het Engels. Dan hoef je dat alvast niet meer te leren.

Zich beseffen is helemaal niet nodig, in tegenstelling tot *zich realiseren*. Toegegeven, de reflexieve vorm *zich vergissen* is in het huidige Nederlands ook overbodig, en daarom zou ik, als ik het in taalveranderingsland voor het zeggen had, liever de onnodig reflexieve werkwoorden overboord gooien dan er nog eentje aan toe te voegen.

Het lijkt misschien vergezocht, maar een vergelijkbare taalversimpeling komt spontaan voor, bijvoorbeeld bij sterke werkwoorden. De laatste tijd hoor ik jonge moedertaalsprekers zonder blikken of blozen niet alleen *waaide*, maar ook *blaasde*, en zelfs *valde* zeggen. Ik kan vergissen, haast ik te zeggen. Ik heb voorgenomen om er niet voor te schamen. Trouwens, liever zou ik er niet mee bemoeien. Maar laten we ontfermen over die arme buitenlanders die het Nederlands eigen moeten maken. Dat beseft u toch wel?

Wim van Anrooij, spreuken	61
Myra Arends & Johanneke Caspers, <i>wilt</i>	72
Barend Beekhuizen, werkwoordsvervoeging	71
Hans Beelen, <i>alumni</i>	9
Hans Bennis, <i>hele</i>	29
Roland de Bonth, <i>kreffen</i>	39
Ronny Boogaart, VVT	70
Geert Booij, <i>pracht-</i>	49
DickJan Braggaar, ondertiteling	47
Cor van Bree, woordverlies	73
Rolf Bremmer, <i>kreng</i>	40
Petra Brucic, schrijfvaardigheid	54
Wannie Carstens, <i>pad</i> (Afrikaans)	48
Jac Conradie, bijwoorden van tijd	12
Mieke van Dalen, <i>riddikulus</i>	51
Luc De Grauwe & Ann Marynissen, <i>noemen en heten</i>	46
Katrien Depuydt & Jesse de Does, <i>stout</i>	62
Magda Devos, <i>landen</i>	43
Geert Dibbets, <i>kruiwagenstraf</i>	41
Anne Dijkstra, grien en read	28
Els Elffers, <i>praxis</i>	50
Ad Foolen, <i>geblazen</i>	26
Casper de Groot, taalvernieuwing	65
Ton van Haaften, <i>knettergek</i>	38
Corrie de Haan, <i>rijch</i>	52

Camiel Hamans, <i>briefje</i>	13
Jack Hoeksema, <i>bar</i>	11
Ineke Holierhoek, <i>slepen</i>	55
Joop van der Horst, <i>danwel</i>	19
Matthias Hüning, <i>über</i>	69
Jef Jacobs, <i>isoglossengeweld</i>	35
Theo Janssen, <i>emeritering</i>	23
Jelle Kaldewaij, <i>studeerbaarheid</i>	63
Jacques van Keymeulen, <i>kaffer</i>	37
Wim Klooster, <i>te-weglating</i>	67
Ernst Kotzé, <i>socio-historische ontstaanstheorieën</i>	58
Truus Kruyt, <i>culinair</i>	18
Josien Lalleman, <i>zich beseffen</i>	74
Marijke Mooijaart, <i>ne</i>	45
Maarten Mous, <i>infix</i>	33
Anneke Neijt, <i>briefschrijfster</i>	14
Jan Nijen Twilhaar, <i>diegene</i>	21
Judith Nobels, <i>smaak</i>	56
Jan Noordegraaf, <i>Laagduits</i>	42
Susanne Onel, <i>die</i>	20
Marlein van Raalte, <i>agathos</i>	8
Marlies Reitsma, <i>informalisering</i>	34
Margit Rem, <i>het</i>	31
Els Ruijsendaal, <i>eufemisme</i>	24
Gijsbert Rutten, <i>sociohistorisch</i>	57

Ariane van Santen, <i>spelletjes spelen</i>	59
Nicoline van der Sijs, <i>flexibel en buigzaam</i>	25
Tanja Simons, BAB	10
Jelle Stegeman, mutaties	44
Jan Stroop, <i>suiker</i>	64
Zsófia Tálasi, <i>gegoogle</i>	27
Ingrid Tieken, <i>jullie</i>	36
Michiel de Vaan, <i>eenvoudig veelvuldig</i>	22
Reinhild Vandekerckhove, casusswitch	15
Wim Vandenbussche, scheldproza	53
Arie Verhagen, causaliteit	16
Henk Verkuyl, afzwakking?	7
Frank Vonk, toeval	68
Roland Willemyns, hypercorrectie	32
Wouter van Wingerden, <i>herinneren, (zich)</i>	30
Ton van der Wouden, <i>spreken</i>	60
Wim Zonneveld, <i>computer</i>	17
Joost Zwarts, <i>terug</i>	66

80 colofon

Redactie: Corrie de Haan, Marijke Mooijaart, Ariane van Santen & Tanja Simons

Zetwerk en opmaak: Silvia Zwaaneveldt, De Baaierd, Leiden

Papier: Zerkall Bütten, 145 g

Letter: Constantia

Druk: Drukkerij Mostert, Leiden

Afwerking: Boekbinderij Papyrus, Leiden

Oplage: 1